

ACADEMIA DE STUDII ECONOMICE
DIN BUCUREȘTI

ARENA IURIS

Revistă studențească

Volumul I, Nr. 1/2022

București
2023

Coordonatori științifici

Conf. univ. dr. Ana VIDAT
Lect. univ. dr. Andreea STOICAN-MATEI

Echipa de redacție

Liviu BEJENARU, redactor-șef
Karina CARAMIHAI
Iulia DIDU, secretar tehnic de redacție
Alina FASOLE
Casiana LOGEL
Alexandra SILION
Claudia STANCIU

Editura ASE

Piața Romană nr. 6, sector 1, cod 010374, București, Romania
Telefon: +4(021) 319.19.00 / int. 401, 146
www.ase.ro
www.editura.ase.ro

Redactor-șef: Simona Bușoi
Redactor: Silvia Răcaru
Tehnoredactor: Emilia Velcu
Coperta: Livia Radu

Răspunderea pentru articolele publicate în acest volum aparține în exclusivitate autorilor.
The responsibility for the articles published in this journal belongs to the authors, exclusively.

ISSN xxxxxxxx

Cuprins

Cuvânt-înainte	4
Problemele juridice apărute în urma utilizării inteligenței artificiale	5
<i>Iulia DIDU, Maria ENACHE, Alina FASOLE</i>	
Supremația dreptului Uniunii Europene	16
<i>Alexandru-Constantin MIU</i>	
Impedimente privind procedura adopției	28
<i>Andreea OBREJA, Alexandra SOCI</i>	
Dreptul la informație – între nevoia cetățeanului și confortul autorității, uz sau abuz?	40
<i>Valentin NEACȘU, Dumitru-Ștefan MILITARU</i>	
Provocări etice ale ingineriei genetice în contextul progresului științific. Dinamica dreptului și secolul XXI. .47	
<i>Ruxandra GRĂJDAN, Aisha MAHMOOD</i>	

Cuvânt-înainte

Dragi colegi și cititori de pretutindeni,

Vă prezentăm primul număr al revistei studenților Facultății de Drept din cadrul Academiei de Studii Economice din București, **Arena Iuris!**

Revista reprezintă rodul muncii voastre, de natură științifică, și ne bucurăm că articolele și cercetările voastre științifice vor ajunge cunoscute răsfoind aceste pagini. Ne propunem ca revista să constituie un mediu juridic creativ, unde ideile voastre să prindă contur și să se dezvolte sub forma unor scrieri academice, mediu caracterizat prin **perseverență, pasiune, sprijin, inițiativă, viziune, motivație și implicare.**

În acest scop, ar fi de dorit ca în paginile revistei să se regăsească rânduri scrise de studenți din toți anii de studiu, de la toate grupele, cu ideile, perspectivele, viziunea și propunerile lor, care să le pună în valoare personalitățile și stilul propriu de exprimare.

De asemenea, adresându-ne tuturor cititorilor, veți regăsi în această revistă idei creative, chiar revoluționare pentru mediul juridic actual, pe tema diferitor problematici de drepturile omului, noutăți legislative și digitalizarea dreptului, menite să contribuie cu o perspectivă actuală asupra lor și cu propuneri inedite de lege ferenda.

Sperăm, așadar, ca revista care își începe, azi, aici, existența, să îi adune pe studenți într-o acțiune constructivă pentru toți, ca o mărturie a implicării, devotamentului și preocupării față de cercetarea științifică și față de dezvoltarea lor profesională și să demonstreze tuturor ce înseamnă statutul de **student la Facultatea de Drept din cadrul Academiei de Studii Economice din București.**

Echipa editorială

Problemele juridice apărute în urma utilizării inteligenței artificiale

Iulia DIDU¹
Maria ENACHE²
Alina FASOLE³

Abstract

Încă de la începutul timpurilor, oamenii au simțit nevoia de a comunica unii cu ceilalți, indiferent de distanța dintre ei, și de a se dezvolta spre a atinge cea mai bună versiune a lor. Inteligența artificială a avut un impact extraordinar asupra societății în epoca modernă a tehnologiei, partea conversațională a acesteia jucând un rol important în serviciile prestate atât în domeniul public, cât și în cel privat. Având în vedere faptul că o societate își dorește să se dezvolte pe toate planurile în mod constant, Inteligența Artificială este din ce în ce mai folosită în îndeplinirea sarcinilor, aceasta înlocuind adesea interacțiunea umană directă cu un simplu mesaj în spațiul virtual. Acest mijloc de comunicare între oameni și computere s-a extins recent nu numai în lumea corporativă, ci și în operațiunile altor profesii reglementate, cum ar fi medici, avocați și altele. Cu toate acestea, utilizarea perpetuă a Inteligenței Artificiale creează o serie de provocări la nivel juridic, care au de-a face cu securitatea cibernetică și protecția datelor, dar și cu încălcarea drepturilor omului în anumite situații. Scopul acestui studiu este de a prezenta problemele legale generale care pot apărea atunci când se utilizează Inteligența Artificială într-un proces de comunicare interumană și nu numai în profesii reglementate și de a atrage atenția asupra lipsei de claritate a legislației existente la nivel național și european cu privire la digitalizarea sistemului.

Cuvinte-cheie: *Big Data, Inteligență Artificială, securitate cibernetică, proprietate intelectuală, protecția datelor*

Noutatea conceptului

Inteligența Artificială (IA) este peste tot⁴, aceasta regăsindu-se în aproape toate domeniile ce constau în prestarea de servicii. De asemenea, dezvoltarea rapidă și utilizarea sa fie de persoane fizice, simplul individ, sau persoane juridice,

¹ Student, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Drept, e-mail: diduiulia19@stud.ase.ro

² Student, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Drept, e-mail: enachemaria19@stud.ase.ro

³ Student, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Drept, e-mail: fasolealina21@stud.ase.ro

⁴ Margaret A. Boden, *AI – Its nature and future*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp 1-2.

corporații și companii-gigant, au determinat ca acest tip de inteligență să devină o sursă alternativă de venit pentru economia mondială. Totuși, amploarea acestui fenomen ascunde o mulțime de defecte, deoarece, în timp ce tehnologia avansează atât de rapid, aspecte sociale importante precum valorile unei societăți și domeniul juridic se lovesc de o gravă incapacitate de a se adapta noilor concepte și dezvoltării rapide a sistemului, care se află într-o digitalizare perpetuă. Lipsind cu desăvârșire reglementarea normativă a acestui tip de tehnologie, ea a devenit o țintă a atacurilor juridice. Evident, Inteligența Artificială și toate aspectele ei se dezvoltă mai repede decât cadrul legislativ, la fel ca toate progresele tehnologice noi. Aceasta este o întâmplare comună, întrucât legiuitorii trebuie mai întâi să evalueze nevoia socială de noi standarde sau adaptări la cele actuale, urmărind evoluția realității digitale în timp. Prin definiție, legea nu este un mecanism de reacție rapidă, deoarece se dorește a fi universală, așa că nu este surprinzător faptul că nu există o legislație bine-definită la nivel național pentru reglementarea desăvârșită a IA sau pentru evitarea problemelor care pot apărea dacă forma de IA afectează în vreun fel interlocutorul, prin încălcarea drepturilor sau prin divulgarea anumitor date având caracter personal. Sistemul de justiție poate oricând să ajusteze aplicarea legilor existente la situații de fapt specifice, dacă nu prin utilizarea unui text legislativ special adaptat pentru a gestiona situația respectivă, atunci prin utilizarea principiilor juridice.

Definiția termenului de Inteligență Artificială (IA) și corelația cu Big Data

În mediul actual, conceptul de „big data” se referă la creșterea exponențială, disponibilitatea și utilizarea datelor. Cantitatea, varietatea și viteza cu care sunt create informațiile structurate și nestructurate, adesea prin intermediul rețelelor sociale, profesioniștilor de astăzi atât posibilități mai mari de a ajunge la o gamă largă de potențiali clienți, cât și probleme juridice mai mult sau mai puțin grave.

Conform OECD, „Un sistem AI este un sistem bazat pe mașini care poate, pentru un set dat de obiective definite de om, să facă predicții, recomandări sau decizii care influențează mediile reale sau virtuale. Sistemele AI sunt proiectate să funcționeze cu diferite niveluri de autonomie.”⁵

Scopul inteligenței artificiale (IA, cunoscută adesea sub numele de „învățare automată”) este să cerceteze și să construiască mașini și software-uri inteligente. Inteligența artificială este utilizată într-o gamă largă de aplicații și industrii, de la roboți de linie de asamblare, la jucării inteligente și de la sisteme de recunoaștere a vocii, la cercetarea medicală. Utilizarea sa cea mai obișnuită este de a identifica modele în date, motiv pentru care este atât de popular în motoarele de căutare online și site-urile de recomandare.

⁵ OECD. (2021). AI measurement in ICT usage surveys: a review. OECD Digital Economy Papers.

Inteligența artificială permite utilizatorilor de date să automatizeze și să îmbunătățească activități analitice descriptive și predictive complicate, care ar consuma mult timp și ar fi costisitoare din punctul de vedere al forței de muncă dacă ar fi făcute de oameni. Big Data poate funcționa la o scară care depășește înțelegerea obișnuită. De exemplu, cea mai întâlnită formă de IA este încorporată în Google⁶, atunci când oamenii caută ceva și există mii de rezultate și sugestii făcute de software. Orice om ar fi incapabil să identifice sau să dubleze logica precisă din spatele deciziilor software-ului din cauza cantităților masive de calcule efectuate pe volume atât de mari de date.

Pe măsură ce mai mulți clienți se bazează pe serviciile oferite de economia digitală⁷, drepturile de confidențialitate și de protecția datelor consumatorilor avansează în întreaga lume. Drepturile privind datele consumatorilor pot include drepturi fundamentale de confidențialitate, precum și reguli care reglementează modul în care clienții își dau consimțământul pentru a-și partaja datele cu corporațiile și guvernele, dar și alte reguli precum cele care reglementează modul în care consumatorii își pot accesa, partaja și șterge datele.

Alte probleme etice și juridice care pot apărea în urma folosirii inadecvate a inteligenței artificiale pot fi următoarele: drepturile de proprietate intelectuală, răspunderea civilă, protecția consumatorilor și securitatea cibernetică. Mai mult, pot apărea situații de discriminare care trebuie a fi luate în considerare.

Probleme juridice

Confidențialitatea și protecția datelor

O primă problemă care ar putea apărea în urma utilizării inteligenței artificiale în serviciile directe pentru client ar fi cea legată de confidențialitate și de protecția datelor. Este esențial să se ia în calcul ce date sunt colectate de la utilizatori, cum sunt stocate, cum sunt utilizate și cum sunt legate de alte date. Tiparele de utilizare a clienților, datele brute de chat și metadatele pot fi urmărite și legate de alte informații comportamentale online. Este vital ca utilizatorul să înțeleagă cum vor fi folosite datele înainte de a le utiliza, precum și ca termenii și condițiile să fie respectate, nu numai pentru a evita răspunderea legală, ci și pentru a menține încrederea utilizatorului.

Nu există numai probleme legale, deoarece legile multor națiuni privind confidențialitatea și protecția datelor impun restricții severe asupra datelor care pot fi colectate, în special datele personale sensibile, modul în care sunt păstrate și ce utilizări pot fi date, dar și preocupări etice cu privire la drepturi fundamentale la intimitate.

⁶ Joshua Yeung, What is Big Data and what Artificial Intelligence can do, 2020, disponibil online: <https://towardsdatascience.com/what-is-big-data-and-what-artificial-intelligence-can-do-d3f1d14b84ce>, accesat ultima dată pe 28/11/2021

⁷ OECD. (2019). Artificial Intelligence & Responsible Business Conduct

Există o distincție între „confidențialitate” și „protecția datelor” în dreptul Uniunii Europene, care definește aceste două concepte ca fiind strâns legate și adesea suprapuse, dar nu sinonime.

Confidențialitatea se referă la păstrarea „spațiului personal” al unei persoane, în timp ce protecția datelor se referă la limitele sau obligațiile privind prelucrarea datelor aparținând unei persoane identificate. Profesioniștii din domeniul juridic, pe de altă parte, susțin că protecția datelor și confidențialitatea interacționează în așa fel încât protecția datelor este atât mai largă, cât și mai restrânsă decât confidențialitatea. Este restricționată, deoarece se referă doar la prelucrarea datelor cu caracter personal, în timp ce confidențialitatea cuprinde o varietate mai largă de probleme, cuprinzând prelucrarea datelor cu caracter personal, chiar dacă nu încalcă confidențialitatea.⁸

Regulamentul 679/2016 din 27 aprilie 2016, privind securitatea persoanelor fizice în legătură cu prelucrarea datelor cu caracter personal și libera circulație a acestor date, teoretic întărește și armonizează regulile de protecție a drepturilor și libertăților private ale persoanelor fizice atât în interiorul, cât și în exteriorul teritoriului Uniunii Europene. Regulamentul general privind protecția datelor (GDPR) este o nouă lege care prevede reguli ample care se aplică tuturor tipurilor de prelucrare a datelor cu caracter personal.⁹

Securitatea cibernetică

O altă problemă care ar putea să apară atunci când se folosește inteligența artificială este legată de securitatea cibernetică. Problemele de securitate cibernetică sunt importante nu numai din perspectiva confidențialității și protecției datelor, ci și din perspectiva drepturilor de proprietate intelectuală, a confidențialității fiscale, a confidențialității specifice sectorului financiar, a secretelor comerciale, a obligațiilor de confidențialitate etc., vor fi adăugate informații și date sensibile din perspectiva securității naționale.

Cu cât o formă de IA conversațională dobândește mai multe informații, cu atât este mai probabil să fie piratat. Atacurile cibernetică ar putea viza documente legate de conversații sau chiar baza de date în sine. Hoții ciberneticici pot încerca să între în posesia acestor informații și să le folosească în propriul câștig sau ar putea împiedica accesul la acestea și să solicite plata.¹⁰

⁸ Eugenia Politou, Efthimios Alepis, Constantinos Patsakis, Forgetting personal data and revoking consent under the GDPR: Challenges and proposed solutions, “Journal of Cybersecurity”, 2018, pp. 2-3, disponibil online: <https://academic.oup.com/cybersecurity/article/4/1/tyy001/4954056>, accesat ultima dată pe 29/11/2021

⁹ Regulamentul (UE) 2016/679 al parlamentului european și al consiliului din 27 aprilie 2016 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal și privind libera circulație a acestor date și de abrogare a Directivei 95/46/CE (Regulamentul general privind protecția datelor)

¹⁰ Bayan Abu Shawar, Eric Atwell, Chatbots: Are they really useful?, “Journal for Language Technology and Computational Linguistics”, 2007, pp. 29-49

Discriminare

Discriminarea și marginalizarea reprezintă două probleme majore cu care milioane de consumatori se confruntă în momentul utilizării algoritmilor și a sistemelor automate de luare a deciziilor (ADS). Prin intermediul acestor sisteme sunt generate profiluri ale indivizilor care pot conduce la prejudecăți și la grave încălcări de drepturi, însă răspândirea masivă a acestora face ca legiuitorului să-i fie imposibilă reglementarea juridică a tuturor tipurilor de programe¹¹. Un exemplu relevant este oferit de o investigație ProPublica a unui instrument de analizare a riscului de criminalitate bazat pe un algoritm de acest gen, prin care oamenii de culoare erau mult mai predispuși la a fi clasificați ca viitori criminali decât albi. Karen Yeung, profesor de drept și etică al Facultății de Drept din cadrul Universității din Birmingham, adaugă faptul că în utilizarea acestor sisteme de procesare a informațiilor, trebuie să se acorde o atenție sporită indivizilor cu un status sau venituri precare, precum și ramificațiilor sociale, deoarece aceștia sunt cei mai predispuși la prejudecăți¹². Existența situațiilor de acest gen este dovada vie că, în lipsa unor dispoziții legale, ramificațiile Inteligenței Artificiale pot răni direct drepturi și libertăți fundamentale ale persoanelor fizice. În scopul dizolvării acestor tipuri de situații, Parlamentul European a adoptat Regulamentul general privind protecția datelor (Regulamentul (UE) 2016/679 al Parlamentului european și al Consiliului din 27 aprilie 2016), în care se prevede în mod expres existența anumitor limite în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal de către ADS-uri, conform articolului 25, alineatul 1- „operatorul, atât în momentul stabilirii mijloacelor de prelucrare, cât și în cel al prelucrării în sine, pune în aplicare măsuri tehnice și organizatorice adecvate, cum ar fi pseudonimizarea, care sunt destinate să pună în aplicare în mod eficient principiile de protecție a datelor, precum reducerea la minimum a datelor, și să integreze garanțiile necesare în cadrul prelucrării, pentru a îndeplini cerințele prezentului regulament și a proteja drepturile persoanelor vizate.”¹³

Dreptul la proprietatea intelectuală

Având în vedere noutatea conceptului, dar și multitudinea de date și informații procesate prin activitatea IA, existența anumitor inconveniențe în ceea ce privește respectarea dreptului la proprietate intelectuală este subînțeleasă.

¹¹ Polyanna Sanderson, Sara Jordan, Stacey Gray, Automated Decision-Making Systems: Considerations for State Policymakers, 2021, disponibil online: <https://fpf.org/blog/automated-decision-making-systems-considerations-for-state-policymakers/>, accesat ultima dată pe 29/11/2021

¹² Karen Yeung, How has the law been pushed aside in the age of AI?, 2021, disponibil online: <https://www.birmingham.ac.uk/research/quest/emerging-frontiers/ai-and-the-law.aspx>, accesat ultima dată pe 29/11/2021

¹³ Regulamentul (UE) 2016/679 al Parlamentului European și al Consiliului din 27 aprilie 2016 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal și privind libera circulație a acestor date și de abrogare a Directivei 95/46/CE (Regulamentul general privind protecția datelor)

Prevăzut expres prin articolul 27 din Declarația Universală a Drepturilor Omului (10 decembrie 1948) dar și de alte documente adoptate de instanțe europene, dreptul la proprietate intelectuală este unul fundamental, iar încălcarea sa, indiferent de circumstanțe, atrage după sine sancțiuni grave. Implementarea și funcționarea IA presupune accesul și utilizarea de date, care constau în cele mai multe cazuri în poze, muzică și lucrări aparținând unor autori, date care, prin lege, sunt protejate de drepturi de autor (copyright). De asemenea, s-au ivit o multitudine de dificultăți în determinarea proprietarului atât ale invențiilor și produselor generate prin IA, cât și „colecției de date” din care algoritmul IA a învățat să funcționeze. Un exemplu concludent de stat cu reglementări legale în acest sens este Marea Britanie. Prin legea „Copyright, Designs and Patents” (Act 1988) se dispune că, pentru ca o lucrare să fie protejată de copyright, trebuie să conțină „nota personală” a autorului. Îndeplinind aceste criterii, ea va fi catalogată drept originală și va fi validă pe tot parcursul vieții autorului și încă șaptezeci de ani după. Legea cuprinde dispoziții și pentru alte tipuri de lucrări, generate de IA cu ajutorul producătorului sau utilizatorului. Dacă datele născute prin IA conțin „nota personală”¹⁴ a producătorului sau chiar a consumatorului, ele vor intra, fără îndoială, sub protecția drepturilor de autor¹⁵. Spre exemplu, dacă un consumator face o fotografie cu o cameră video asistată prin IA, fotografia respectivă va intra sub protecția drepturilor de autor deoarece este o expresie a ingeniozității fotografului și conține nota personală a acestuia. Existența unor acte normative, cu reglementări legale referitoare la drepturile de autor în materia IA și a altor sisteme bazate pe astfel algoritmi este necesară la nivel mondial, deoarece numai astfel vor dispărea dificultățile enumerate anterior. Totuși, pentru majoritatea organelor cu rol legislativ este încă imposibilă crearea unor norme care să reglementeze aceste tipuri de situații, tocmai din cauza dezvoltării rapide și continue a Inteligenței Artificiale care face ca determinarea creatorului să fie din ce în ce mai grea.

Legislația existentă cu privire la Inteligența Artificială

Activitatea sistemelor bazate pe algoritmi specifici Inteligenței Artificiale constă într-o permanentă generare și prelucrare de date. Pentru a facilita procedura, milioane de companii aleg să utilizeze acest gen de sisteme, atât în procesul de angajare, cât și în relațiile cu clienții. Astfel, printr-o simplă conversație cu un robot telefonic, spre exemplu, date personale (nume, prenume sau chiar codul numeric personal) sunt procesate și utilizate, uneori și în scopuri negative. Din păcate, reglementările legale în acest sens sunt încă neclare, existând din această

¹⁴ Gov.uk, Artificial Intelligence and Intellectual Property: copyright and patents, 2021, disponibil online: Artificial Intelligence and Intellectual Property: copyright and patents - GOV.UK (www.gov.uk), accesat ultima dată pe 29/11/2021

¹⁵ UK Public General Acts 1988 c. 48 Part I Cap I Secțiunea 3A, (2) - „For the purposes of this Part a literary work consisting of a database is original if, and only if, by reason of the selection or arrangement of the contents of the database the database constitutes the author’s own intellectual creation.”

cauză numeroase situații în care sunt încălcate drepturi fundamentale ale utilizatorilor prin furtul de date cu caracter personal. Totuși, organele cu rol legislativ, atât naționale, cât și europene au adoptat acte normative în cuprinsul cărora se regăsesc norme prin care se încearcă reglementarea acestor dificultăți.

La nivel național, în conformitate cu deciziile Parlamentului European, a fost adoptat Regulamentul nr. 679 din 27 aprilie 2016 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal și privind libera circulație a acestor date și de abrogare a Directivei 95/46/CE (Regulamentul general privind protecția datelor). Regulamentul cuprinde atât dispoziții legale referitoare la circulația datelor cu caracter personal în lato sensu, cât și norme care vizează direct securitatea datelor personale prelucrate prin sisteme tehnologice asemănătoare cu cele enumerate anterior. Printr-o scurtă analiză a regulamentului, se remarcă îndoieli în ceea ce privește prelucrarea și circularea datelor personale în spațiile create de noile tehnologii, dar și necesitatea existenței unui cadru legislativ solid, care să protejeze persoanele fizice de „atacuri cibernetice” și să faciliteze crearea „unui climat de încredere care va permite economiei digitale să se dezvolte pe piața internă” (art. 7 regulament). De asemenea, în conținutul acestuia se regăsesc și reglementări privitoare la prevenirea furtului de date cu caracter personal. În acest sens, articolele 84-87 ale regulamentului dispun că operatorul, respectiv persoana din spatele sistemului care colectează datele, trebuie să ia toate măsurile necesare pentru a asigura securitatea acestora. În cazul unei încălcări de securitate, operatorul trebuie să alerteze cât mai prompt deținătorul datelor care au făcut obiectul delictului și să facă „recomandări pentru persoana fizică în cauză în scopul atenuării eventualelor efecte negative.”(art. 86).

Chiar dacă la nivel național, dar și european, există acte normative cu reglementări referitoare la pericolele pe care tehnologia le generează asupra securității datelor, cadrul legislativ este încă departe de a fi unul „solid”. Ceea ce lipsește este particularizarea acestor situații la toate tipurile de sisteme care au apărut pe parcursul timpului prin dezvoltarea tehnologiei. Inteligența Artificială și roboții conversaționali sunt doar două exemple de astfel de noi tehnologii care sunt slab reglementate din punct de vedere juridic. Comisia Europeană adoptat o propunere la 21 aprilie 2021 – „Propunere de Regulament al Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a unor norme armonizate privind Inteligența Artificială (Legea privind Inteligența Artificială) și de modificare a anumitor acte legislative ale Uniunii”¹⁶ – care, totuși, în opinia organelor specializate în acest sens, este departe de a pune bazele unui cadru legislativ concret. Comitetul European pentru Protecția Datelor, organism specializat în protecția datelor cu caracter personal, alături de Autoritatea Europeană pentru Protecția Datelor, au elaborat documentul un „Aviz comun 5/2021 privind propunerea de regulament al Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a unor norme armonizate

¹⁶ Propunere de Regulament al Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a unor norme armonizate privind Inteligența Artificială (Legea privind Inteligența Artificială) și de modificare a anumitor acte legislative ale Uniunii

privind inteligența artificială (Legea privind inteligența artificială)¹⁷, prin care au analizat propunerea Comisiei Europene și au propus anumite modificări în scopul creării unui fundament legislativ solid, în care drepturile și obligațiile, atât ale deținătorilor, cât și ale operatorilor de date personale să fie concretizate. Prin această „analiză”, în conformitate cu jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene, se aduc amendamente care vizează dispozițiile legale deja existente în Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene, mai concret articolul 16 al tratatului¹⁸, în care este stipulat dreptul fiecărei persoane la protecția datelor personale. La propunerea formulată de Comisia Europeană sunt atașate anexe, în conținutul cărora CEPD și AEPD au regăsit anumite neclarități și au făcut propuneri de îmbunătățire a documentelor. Mai exact, Anexa III a propunerii cuprinde o listă de „Sisteme IA cu grad ridicat de risc”, care completează articolul 6, alineatul 2 al propunerii și care enumeră mai multe domenii în care activitatea IA prezintă riscuri. În fruntea listei se află sistemele IA care utilizează identificarea biometrică. CEPD și AEPD pledează în acest caz pentru o abordare mult mai strictă a acestor tipuri de sisteme, mai ales atunci când sunt ascunse în locuri publice, accesibile tuturor persoanelor fizice, deoarece ele pot prelua și prelucra imaginea și datele cu caracter personal ale unui număr mare de oameni, chiar dacă activitatea lor vizează doar câțiva indivizi (ca de exemplu în cazul pasagerilor din aeroport). Aceste aspecte ridică semne de întrebare legate de transparența datelor personale și baza legală (GDPR, EUDPR) prin care acestea sunt procesate la nivel european. Identificarea biometrică prin sisteme IA la scară largă generează un sentiment de nesiguranță persoanelor care își doresc să fie anonime în spații publice, fapt care are un efect negativ asupra libertății de expresie și de mișcare ale acestora (pct. 30 Aviz comun 5/2021 privind propunerea de regulament al Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a unor norme armonizate privind inteligența artificială (Legea privind inteligența artificială)¹⁹.

Ceea ce CEPD și AEPD propun pentru evitarea unor încălcări de drepturi și libertăți fundamentale este o interdicție generală a tuturor sistemelor bazate pe IA, de recunoaștere a trăsăturilor umane în spații publice (recunoaștere facială, dar și prin amprentă, ADN și orice alt semnal biometric și de comportament), în orice context. Momentan, abordarea Comisiei Europene este fundamentată doar pe o listă cu sisteme care ar trebui interzise. Prin articolul 6 al propunerii formulate de Comisie se permite funcționarea unor astfel de sisteme în anumite situații determinate, însă CEPD și AEPD consideră că, indiferent de circumstanțe, acestea încălcă drepturi și libertăți fundamentale. Spre exemplu, sistemele IA care analizează comportamentul indivizilor în scopul recunoașterii criminalilor de către

¹⁷ Aviz comun 5/2021 privind propunerea de regulament al Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a unor norme armonizate privind inteligența artificială (Legea privind inteligența artificială)

¹⁸ Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (TFUE)

¹⁹ Aviz comun 5/2021 privind propunerea de regulament al Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a unor norme armonizate privind inteligența artificială (Legea privind inteligența artificială)

autoritățile statului, pot determina luarea unor decizii bazate pe prejudecăți, nu pe dovezi clare, astfel că acestea ar trebui interzise conform articolului 5 al propunerii.

Odată cu trecerea timpului, se observă o discrepanță considerabilă între evoluția rapidă a tehnologiei și conservarea domeniului juridic. În timp ce tehnologia se bucură de miracole precum robotul Sofia, primul robot din lume care a dobândit cetățenia unui stat, în domeniul legislativ încă există acte normative nerevizuite de secole.

Din ce în ce mai multe industrii au început să combine forța de muncă umană cu procese automatizate de roboți, eficientizând multe operațiuni atât din punct de vedere al timpului de efectuare, cât și al calității. Aceste beneficii ale tehnologiei vin, însă, cu necesitatea revizuirii legii. Utilizarea inteligenței artificiale necesită o reglementare riguroasă, care nu lasă loc de interpretări vagi și care să ia în considerare această tehnologie ca o entitate lipsită de personalitate juridică, ce nu poate răspunde în fața unei instanțe de judecată.

Pe lângă beneficiile aduse, Inteligența Artificială ridică, de asemenea, probleme juridice care necesită abordarea unor specialiști și soluționarea lor împreună cu dezvoltatorii. Câteva dintre problematicile aduse de IA, identificate în această lucrare, sunt legate de confidențialitatea și protecția datelor, securitatea cibernetică, discriminare și dreptul la proprietatea intelectuală.

Totodată, trebuie stabilit nivelul la care sau dacă IA intervine în procese decizionale și dacă acesta tratat ca un simplu consilier. Documentele recente având caracter juridic ale Uniunii Europene abordează în linii mari inteligența artificială, cum ar fi Propunerea de Regulament al Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a unor norme armonizate privind Inteligența Artificială (Legea privind Inteligența Artificială) și de modificare a anumitor acte legislative ale Uniunii. Această propunere a UE, deși vizează abordarea IA în general, are o serie de prevederi care sunt relevante și pentru formele mai puțin folosite de IA, cel puțin la nivel național, precum IA conversațională și altele.

Lege ferenda

Propunem următoarele articole de lege:

„Prelucrarea imaginii, a trăsăturilor fiziologice și a datelor cu caracter personal trebuie realizată, în orice circumstanță și de orice sistem, indiferent de tehnologia utilizată și de scopul acesteia, cu acordul expres al persoanei în cauză.”- prin această lege ferenda s-ar elimina orice îndoială legată de circulația datelor colectate prin identificarea biometrică. S-ar putea permite, totuși, funcționarea acestor sisteme, însă nu în locuri publice, deoarece cu siguranță nu s-ar obține acordul tuturor persoanelor în cauză, ci doar asupra câtorva indivizi, cu acordul acestora, numai în scopuri benefice, ca de exemplu pentru sănătatea lor.

„În producerea sistemelor ce utilizează algoritmi ale Inteligenței Artificiale trebuie să se țină cont, în mod obligatoriu, de respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale utilizatorilor”

(1) Producătorului îi revine obligația de a lua toate măsurile necesare în vederea evitării situațiilor ce produc efecte negative asupra drepturilor fundamentale.

(2) În cazul existenței unor discriminări sau diferențieri în funcție de starea socială, materială sau psihică, este de datoria producătorului de a repara întreg prejudiciul cauzat utilizatorului prin încălcarea unor drepturi și libertăți fundamentale ale acestuia.

„Furtul de date personale sau orice alte tipuri de atacuri cibernetice se pedepsește cu închisoare de la 3 la 5 ani”

(1) De asemenea, producătorul care nu a luat toate măsurile necesare în vederea asigurării securității datelor cu caracter personal ale utilizatorilor de sisteme derivate ale Inteligenței Artificiale sau ale altor tipuri de tehnologie, este susceptibil de a fi sancționat cu pedeapsă penală.”

(2) Sistemele bazate pe algoritmi ale IA trebuie să fie prevăzute, obligatoriu, cu extensii care să întărească securitatea datelor colectate.

(3) Neexistența unor extensii precizate în articolul anterior, atrage după sine suspendarea activității sistemului.

Prin existența unor norme juridice concrete, care să întrunească toate cele trei criterii specifice acestora (ipoteza, dispoziția și sancțiunea), introduse în acte normative cu forță obligatorie de aplicare, situațiile care vizează negativ drepturile și libertățile utilizatorilor de sisteme IA ar dispărea aproape în totalitate. În acest sens, prin cele două legi propuse s-ar delimita cu claritate obligațiile producătorilor față de consumatori, dar și sancțiunile pe care acesta le-ar suporta în cazul nerespectării legilor.

Bibliografie

Margaret A. Boden, *AI – Its nature and future*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 1-2

Joshua Yeung, What is Big Data and what Artificial Intelligence can do, 2020, disponibil online: <https://towardsdatascience.com/what-is-big-data-and-what-artificial-intelligence-can-do-d3f1d14b84ce>, accesat ultima dată pe 28/11/2021

Eugenia Politou, Efthimios Alepis, Constantinos Patsakis, Forgetting personal data and revoking consent under the GDPR: Challenges and proposed solutions, *Journal of Cybersecurity*, 2018, pp. 2-3, disponibil online: <https://academic.oup.com/cybersecurity/article/4/1/tyy001/4954056>, accesat ultima dată pe 29/11/2021

Bayan Abu Shavar, Eric Atwell, Chatbots: Are they really useful?, *Journal for Language Technology and Computational Linguistics*, 2007, pp. 29-49

Polyanna Sanderson, Sara Jordan, Stacey Gray, Automated Decision-Making Systems: Considerations for State Policymakers, 2021, disponibil online:

<https://fpf.org/blog/automated-decision-making-systems-considerations-for-state-policymakers/>, accesat ultima data pe 29/11/2021

Karen Yeung, How has the law been pushed aside in the age of AI?, 2021, disponibil online: <https://www.birmingham.ac.uk/research/quest/emerging-frontiers/ai-and-the-law.aspx> , accesat ultima dată pe 29/11/2021

OECD. (2021). AI measurement in ICT usage surveys: a review. OECD Digital Economy Papers

OECD. (2019). Artificial Intelligence & Responsible Business Conduct

Regulamentul (UE) 2016/679 al parlamentului european și al consiliului din 27 aprilie 2016 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal și privind libera circulație a acestor date și de abrogare a Directivei 95/46/CE (Regulamentul general privind protecția datelor)

Gov.uk, Artificial Intelligence and Intellectual Property: copyright and patents, 2021, disponibil online: Artificial Intelligence and Intellectual Property: copyright and patents - GOV.UK (www.gov.uk), accesat ultima dată pe 29/11/2021

UK Public General Acts 1988 c. 48 Part I Cap I Secțiunea 3A, (2) - „For the purposes of this Part a literary work consisting of a database is original if, and only if, by reason of the selection or arrangement of the contents of the database the database constitutes the author’s own intellectual creation.”

Propunere de Regulament al Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a unor norme armonizate privind Inteligența Artificială (Legea privind Inteligența Artificială) și de modificare a anumitor acte legislative ale Uniunii

Aviz comun 5/2021 privind propunerea de regulament al Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a unor norme armonizate privind inteligența artificială (Legea privind inteligența artificială)

Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (TFUE)

Aviz comun 5/2021 privind propunerea de regulament al Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a unor norme armonizate privind inteligența artificială (Legea privind inteligența artificială)

Supremația dreptului Uniunii Europene

Alexandru-Constantin MIU²⁰

Abstract

Această lucrare își dorește să analizeze importanța Dreptului Uniunii Europene, urmărind să aducă în prim plan una dintre problematicile mereu actuale la nivel comunitar și anume cea a supremației dreptului UE. În prezentul studiu vom urmări să analizăm evoluția percepției statelor membre asupra conceptului de supremație a dreptului unional, dezvoltarea și exemplificarea conceptului de prioritate de aplicare a normelor europene și a diferențelor și asemănărilor dintre acesta și supremație. Prezenta lucrare scoate în relief, de asemenea, și implicațiile pe care aderarea la Uniunea Europeană le-a adus în dreptul național la nivel constituțional. În încercarea de a crea un tablou cât mai fidel asupra evoluției dreptului european și a conceptelor pe care acesta le cuprinde, în cadrul lucrării am amintit de deciziile emblematiche luate de către sistemele juridictionale ale statelor membre în vederea conservării independenței legislative naționale. În egală măsură, în lucrarea dată se poate observa evoluția spre un cadru legislativ comunitar uniform, expusă mai ales prin vasta jurisprudență.

Cuvinte-cheie: *supremația dreptului UE, legislație Europeană, prioritate de aplicare, Curtea de Justiție a Uniunii Europene, drept național, jurisprudență, norme constituționale*

Principiul supremației dreptului european este un principiu general care a fost afirmat în nenumărate rânduri în domeniul Dreptului Uniunii Europene, CJUE fiind cea care a stabilit o practică judiciară vastă despre care urmează să amintim pe parcursul acestei lucrări. Acest principiu garantează preeminența dreptului adoptat la nivel european în raport cu dreptul național al statelor membre UE. Prevalența Dreptului Uniunii este un principiu fundamental alături de principiul efectului direct și principiul aplicabilității imediate. „Supremația dreptului Uniunii Europene reprezintă una dintre caracteristicile fundamentale specifice ordinii juridice a Uniunii Europene, care o deosebește de orice altă entitate la nivelul comunității internaționale.”²¹

Deși acest principiu al supremației Dreptului UE a fost prefigurat încă din anul 1962, prin cauza Van Gend en Loos²², urmând a fi statuat în anul 1964 prin

²⁰ Student, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Drept, e-mail: miualexandru18@stud.ase.ro

²¹ Gabriel-Liviu Ispas, Daniela Panc, *Drept instituțional al Uniunii Europene*, p. 90, Ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Editura Hamangiu, 2021

²² C.J.C.E., cauza 26/62, NV Algemene Transport - en Expeditie Onderneming van Gend & Loos c. Netherlands Inland Revenue Administration, Hotărârea din 5 februarie 1963

celebra Hotărâre 6/64 Costa c./ENEL²³, încă și în momentul actual putem observa în cadrul realității sociale importanța și impactul său semnificativ asupra parcursului evolutiv al statelor membre ale Uniunii Europene în sensul acceptării Dreptului UE ca drept supranațional și al aplicării acestuia în vederea dezvoltării comunității Uniunii și implicit, al statelor membre UE.

Prezenta lucrare va încerca să surprindă în mod succint relevanța, perspectiva evolutivă și determinarea laturii juridice, regimul juridic a acestui principiu realizată de legiuitorul european. Pe parcursul acestei lucrări, vom încerca să observăm modalitatea de edictare a acestui principiu și să fac, în final, propuneri de lege ferenda menite să îmbunătățească funcționarea acestui principiu, aducând un plus legislativ în cadrul normelor europene și depășind eventualele situații în care vidul legislativ pune la îndoială ideile călăuzitoare ale legislației europene îngreunând astfel activitatea CJUE, în cazul apariției eventualelor litigii, cu asigurarea clarității cadrului legislativ supranațional al statelor membre și cu garantarea unui mediu legislativ stabil între statele membre.

Perspectiva abordată în cadrul acestei lucrări științifice urmărește dezvoltarea unor idei cu caracter de noutate privitor la supremația Dreptului Uniunii Europene.

În anul 1951, la Paris, erau puse bazele primei Comunități Europene. Această organizație internațională se numea Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (CECO), iar aceasta din urmă a început să funcționeze din anul 1952 între statele membre. Timpul și dezvoltarea „fulminantă” a acestei organizații stabilite la nivel internațional duc la dezvoltarea unui nou sistem de drept, un sistem care este propriu spațiului european. „Tipologia dreptului s-a îmbogățit, în mod real, cu sistemul de drept al Uniunii Europene, nou apărut.”²⁴. Sistemul de drept a fost cunoscut până în anul 2009, atunci când a intrat în vigoare Tratatul de la Lisabona sub denumirea de „drept comunitar” sau sub denumirea de „drept comunitar european”.

În decursul timpului, Uniunea a cunoscut „o interesantă evoluție în planul aprofundării integrării, inițial economice și mai apoi și în plan politic dintre statele membre. De asemenea, integrarea europeană s-a lărgit și în conținut, prin sporirea domeniilor supuse mai întâi cooperării interguvernamentale și mai apoi integrării, adăugând la acestea din urmă politica externă și de securitate comună și domeniul justiției și afacerilor interne.”²⁵ Cele trei comunități europene care au dus la crearea Uniunii Europene erau organizații internaționale de cooperare regională având natură economică, iar prin contopirea lor a fost creată o organizație suprastatală de integrare despre care unii autori susțin că prezintă aspirații de tip federalist, deși structurile sale instituționale cunosc încă unele dificultăți în funcționare, iar

²³ C.J.C.E., Cauza 6/64, Flaminio Costa c. E.N.E.L., Hotărârea din 15 iulie 1964

²⁴ Augustin Fuerea, *Manualul Uniunii Europene*, p. 5, ed. a VI-a, revăzută și adăugită, Editura Universul Juridic, București, 2016

²⁵ Ioan Muraru, Elena Simina Tănăsescu, *Constituția României*, Comentariu pe articole, ed. a 2-a, Editura C.H. Beck, București, 2019 p. 1331, paragraf 2

integrarea efectivă a statelor membre, mai ales în unele domenii ce țin strict de suveranitatea națională, este, uneori, pusă sub semnul întrebării.²⁶

În ceea ce privește ordinea juridică a Uniunii, aceasta este instituită prin intermediul mai multor tipuri de acte normative. În categoria actelor cu caracter normativ prin care este instituită ordinea juridică în cadrul Uniunii Europene vom include tratatele fondatoare, dar și tratatele modificatoare, producția normativă a instituțiilor din cadrul Uniunii reprezentată de exemplu prin diverse regulamente și directive. De asemenea, ordinea juridică este instituită și prin intermediul Curții de Justiție a Uniunii Europene, aceasta prezentând o contribuție creatoare însemnată prin actele întreprinse și astfel fiind unul din instrumentele juridice prin care Uniunea își realizează în mod eficient obiectivele.

Conform opiniilor doctrinare, „pentru statele membre ale Uniunii Europene importanța dreptului UE ca izvor de drept original și autonom se concretizează în aceea că el reprezintă o sursă de normativitate plasată în afară, dar suprapusă producției statale de norme juridice, alcătuind o ierarhie normativă relativ structurată, caracterizată printr-o stratificare complexă.”²⁷

În ceea ce privește principiul supremației dreptului european raportat la cel național, considerăm că acest principiu este în totalitate aplicabil și, de asemenea, din punctul nostru de vedere, se va aplica în toate cazurile, deoarece pentru aderarea la Uniunea Europeană, țările candidate vor avea de îndeplinit anumite proceduri și vor încheia anumite tratate și acorduri în perioada de preaderare ceea ce duce la o așa numită „aderare-adeziune”. Ajustările legislative și cele ale mediului politico-socio-economic pentru eficiența funcționare a statelor membre în cadrul UE au loc înainte de momentul propriu-zis în care actele juridice urmează să fie încheiate, astfel că aceste ajustări capătă caracterul unor condiții necesare aderării în cazul statelor aspirante.

De asemenea, un alt fapt care dovedește superioritatea dreptului european în privința forței juridice este acela că adaptarea legislativă și însușirea acquisului comunitar a dobândit cu timpul un caracter crescând. Normele incluse în legislația dreptului UE se diversifică, volumul acestora crește și oferă o bază legislativă mult mai solidă și cuprinzătoare. Creșterea volumului legislativ poate fi observată cu ușurință prin simpla comparare a timpului necesar îndeplinirii negocierii în vederea aderării pentru statele membre. După cum putem observa, există o diferență evidentă între negocierile purtate în primele valuri de aderare și cele necesare valurilor de aderare mai recente. Diversificarea legislației și stabilirea măsurilor de protecție a prosperității Uniunii a fost relevată prin intermediul istoriei, dacă privim perioada de criză avută de Uniune în urma aderării unor state cu o situație economică precară. Precauția actuală a Uniunii a dus la un grad de complexitate și tehnicitate sporit în ceea ce privește ultimele valuri de aderare. De exemplu, în

²⁶ *Ibidem* p. 1331, paragraf 2

²⁷ Ioan Muraru, Elena Simina Tănăsescu, *Constituția României*, Comentariu pe articole, ed. a 2-a, Editura C.H. Beck, București, 2019 p. 1331, paragraf 3

cazul Bulgariei și României, putem observa preocuparea UE pentru dezvoltarea sa prin faptul că negocierile s-au finalizat prin instituirea unui mecanism de cooperare și verificare, după cum putem constata în urma consultării Deciziei 2006/928/CE a Comisiei Europene. Mecanismul de cooperare și verificare presupune verificarea ulterioară momentului aderării a evoluției spațiului politic, juridic, dar și a celui instituțional în anumite domenii prezentate pe larg în decizia Comisiei.

În al treilea rând, supremația dreptului comunitar în raport cu dreptul național este dovedită și printr-un fapt juridic concret, anume revizuirea Constituției României din anul 2003. Revizuirea Legii fundamentale a adus un mare beneficiu legislativ, deoarece prin dezvoltarea articolului 148²⁸ au fost introduse reguli procedurale speciale pentru ratificarea tratatelor ce au ca scop crearea unor reglementări privind transferul de atribuții statale în sarcina organizației internaționale la care articolul în cauză face referire, dar și reglementări privind exercitarea în comun cu alte state a unor competențe specifice suveranității de stat. Până în anul 2003, statul român dispunea doar de prevederi generale privitoare la modul în care tratatele internaționale sunt ratificate, dar și de anumite prevederi speciale ce erau cuprinse în cadrul articolului 20, acestea din urmă făceau referire la interpretarea și aplicarea tratatelor internaționale din materia drepturilor omului. Prin articolul 148, România tinde spre europenizare, inovând cadrul legal românesc și aducând în planul legislativ constituțional norme similare altor legi fundamentale europene, cu singura deosebire că legiuitorul român a ales să nominalizeze organizațiile internaționale la care articolele prevăzute în Titlul VI fac referire. Țări precum Germania²⁹ și Spania³⁰ dețin dispoziții cu caracter general în ceea ce privește transferul de atribuții statale specifice suveranității lor către organizații internaționale, iar în cazul altor state întâlnim clauze care fac posibilă ratificarea unor tratate internaționale de natură

²⁸ Art. 148 – Integrarea în Uniunea Europeană

- (1) Aderarea României la tratatele constitutive ale Uniunii Europene, în scopul transferării unor atribuții către instituțiile comunitare, precum și al exercitării în comun cu celelalte state membre a competențelor prevăzute în aceste tratate, se face prin lege adoptată în ședința comună a Camerei Deputaților și Senatului, cu o majoritate de două treimi din numărul deputaților și senatorilor.
- (2) Ca urmare a aderării, prevederile tratatelor constitutive ale Uniunii Europene, precum și celelalte reglementări comunitare cu caracter obligatoriu, au prioritate față de dispozițiile contrare din legile interne, cu respectarea prevederilor actului de aderare.
- (3) Prevederile alineatelor (1) și (2) se aplică, în mod corespunzător, și pentru aderarea la actele de revizuire a tratatelor constitutive ale Uniunii Europene.
- (4) Parlamentul, Președintele României, Guvernul și autoritatea judecătorească garantează aducerea la îndeplinire a obligațiilor rezultate din actul aderării și din prevederile alineatului (2).
- (5) Guvernul transmite celor două Camere ale Parlamentului proiectele actelor cu caracter obligatoriu înainte ca acestea să fie supuse aprobării instituțiilor Uniunii Europene.

²⁹ art. 24 din Constituția Germană

³⁰ art. 93 și 94 din Constituția Spaniei

politică, spre exemplu statul italian având o astfel de reglementare în art. 80 din Constituția sa.

Normele europene sunt eficiente în virtutea faptului că sunt permise și recunoscute de către ordinea noastră constituțională. Textul articolului 148, alineatul (1) epuizează ipoteza normativă ce vizează procesul pe care statul român l-a avut de îndeplinit în vederea aderării sale la Uniune, fiind urmat de textul celorlalte alineate ce vizează participarea statului român ca membru cu drepturi depline în cadrul UE. Ultimele două alineate ale art. 148 stabilesc garanții de ordin instituțional pentru asigurarea respectării principiului pacta sunt servanda privitor la relațiile interstatale dintre statele membre ale UE, dar și pentru a asigura o funcționare cât mai eficace a României în cadrul acestei organizații comunitare. Garanțiile instituționale vizate de alin. (4) și (5) ale art. 148 vizează toate cele trei puteri statale stabilite prin Constituție (legislativă, executivă și judecătorească) în contextul în care prevederile europene pot fi aplicate efectiv doar prin utilizarea celor trei puteri. Această reglementare atât de generală permite evitarea situațiilor în care statele membre UE ar încerca să se sustragă de la răspunderile ce le-au revenit în mod concret în virtutea integrării europene.

Articolul 148, alin.(2) reprezintă una din excepțiile de la regula prevăzută în articolul 11 din Constituția României, care privește raportul dintre dreptul internațional public și cel intern. Această reglementare stabilește o prioritate normativă privitor la aplicarea dreptului European.

CJUE a statuat prin mai multe decizii principiul răspunderii statelor pentru nerespectarea sau greșita aplicare a dreptului comunitar, întărind, astfel, și mai mult principiul supremației dreptului UE în raport cu statele membre. Printre deciziile statuate de CJUE putem aminti: *Andrea Francovich și Danila Bonifaci c. Italia*, *Kobler c. Austria*.

Un alt argument prin care putem constata supremația dreptului european este reprezentat de vasta jurisprudență din acest domeniu realizată de instanța europeană. Putem aminti pentru susținerea acestui argument celebra cauză *Costa c./ ENEL* al cărui obiect a fost conflictul dintre dreptul comunitar (în prezent, dreptul UE) și o lege italiană posteroară, referitoare la naționalizarea electricității: „dispoziții legale interne, indiferent de modul în care ar fi adoptate sau formulate, nu ar avea prioritate față de regulile juridice care rezultă din Tratat, un izvor independent de drept, datorită naturii speciale și originale a ultimelor, altfel dreptul comunitar ar fi privat de caracterul său de sistem juridic al unei comunități [de state] și însuși fundamentul juridic al Comunității ar fi pus la îndoială ”.

După cum putem observa și din spusele profesorului Răzvan Horațiu Radu: „Raționamentul Curții de Justiție în această cauză se bazează pe trei argumente complementare: aplicabilitatea directă și imediată a dreptului Uniunii, atribuirea de competențe Uniunii, atribuire prin care se limitează în mod corespunzător

drepturile suverane ale statelor membre și necesitatea asigurării uniformității aplicării dreptului UE în întreg spațiul acesteia.”³¹

Supremația dreptului european nu este o supremație propriu-zisă³², absolută, ea nu va aduce atingere dreptului național și independenței legislative a statelor membre în afara cadrului deja stabilit de către părți, ci, mai degrabă, despre acest concept al „supremației” am putea vorbi ca fiind o prioritate de aplicare a dreptului UE, deoarece acest principiu nu obligă statele membre la abrogarea, anularea sau invalidarea normelor interne contrare legislației europene, ci îndeamnă la a nu fi aplicate în speța dedusă judecării și la a da prioritate de aplicare prevederilor cu aplicabilitate directă din dreptul Uniunii. „Normele din dreptul intern astfel neaplicate nu dispar din ordinea juridică națională, ci rămân valide și pot fi oricând aplicate la situații de fapt în care nu există riscul interferenței cu competența UE.”³³ Supremația la care Dreptul UE se referă este una relativă, dreptul european având supremație doar în raport cu o anumită parte a dreptului național, iar nu în raport cu întregul drept statal în cauză.

„Prioritatea funcționează în raport cu toate normele naționale și impune tuturor organelor statelor membre, inclusiv jurisdicțiilor constituționale, obligația de a lăsa *neaplicată* orice normă națională, fie ea și de natură constituțională, în cazul unui conflict cu o normă de drept al UE.”³⁴

Prioritatea de aplicare a dreptului Uniunii, atât în ceea ce privește dreptul originar, cât și cel derivat, a fost întărită și prin cauza Amministrazione delle Finanze dello Stato c. Simmenthal SpA: „în conformitate cu principiul priorității dreptului comunitar, raportul dintre prevederile Tratatului și cele ale dispozițiilor direct aplicabile adoptate de instituții, pe de o parte, și dreptul intern al statelor membre, pe de altă parte, este de așa natură încât prevederile și dispozițiile comunitare nu numai că fac automat inaplicabile, încă de la intrarea lor în vigoare, orice prevederi contrare în vigoare ale dreptului intern, dar – atâta vreme cât ele reprezintă o parte integrantă a ordinii juridice aplicabile pe teritoriul fiecărui stat membru și au prioritate față de aceasta – împiedică și adoptarea validă a unor noi reglementări naționale în măsura în care acestea ar fi incompatibile cu prevederile dreptului comunitar. Într-adevăr, orice recunoaștere a unui efect juridic al unei reglementări naționale care ar încălca domeniul în care Comunitatea își exercită competențele legislative sau care ar fi incompatibilă cu prevederile dreptului comunitar ar însemna o negare corespunzătoare a eficienței obligațiilor asumate

³¹ https://www.constcourt.md/public/files/file/conferinta_20ani/programul_conferintei/Razvan_Horatiu_Radu.pdf

³² Conform DEX, termenul de supremație poate fi definit ca „superioritate absolută unită cu autoritate și putere”

³³ Ioan Muraru, Elena Simina Tănăsescu, *Ibidem*, p. 1337

³⁴ Razvan Horațiu Radu, Prioritatea ordinii juridice UE asupra dreptului național https://www.constcourt.md/public/files/file/conferinta_20ani/programul_conferintei/Razvan_Horatiu_Radu.pdf

necondiționat și irevocabil de statele membre prin Tratat și ar pune astfel în pericol înseși bazele Comunității.”³⁵

„Prin hotărârea pronunțată în cauza C-285/98, Kreil, interpretând directiva referitoare la egalitatea de tratament între femei și bărbați, Curtea de Justiție a statuat că aceasta se opune reglementărilor naționale germane care excludeau, cu titlu general, femeile de la angajarea în funcții militare care implică utilizarea armelor. Astfel, Curtea de Justiție a dat prioritate dreptului UE în raport cu dispozițiile Constituției germane (deoarece în cauză era art. 12 din legea fundamentală).”³⁶

Conform Cauzei 104/86, Comisia împotriva Italiei, în baza principiului cooperării loiale (Art. 4 din TFUE), statele membre sunt obligate la a abroga reglementarea în cauză sau la a o lăsa neaplicată după caz.

În hotărârea ce a fost pronunțată în cauza Simmenthal, CJUE a statuat că judecătorului național îi revine obligația de a lăsa neaplicată legea națională contrară dreptului Uniunii.

„Aplicarea dreptului UE nu este condiționată de abrogarea formală a normei naționale contrare: chiar dacă abrogarea, care face să dispară din ordinea juridică internă textul incompatibil, apare ca fiind utilă și uneori chiar obligatorie, pentru rațiuni ce țin de asigurarea certitudinii juridice, aceasta este considerată de Curtea de Justiție o simplă formalitate, fără efecte proprii. Inaplicabilitatea normei naționale nu se subordonează abrogării sale prealabile și se impune de îndată tuturor autorităților naționale.”³⁷

Interesantă este și poziția adoptată de diverse Curți naționale, mai ales în contextul trecerii timpului. Astfel că putem observa două poziții. O primă poziție care poate fi observată în practica judiciară a statelor membre, caracteristică, în mod special, începuturilor a organizației suprastatale ce în zilele de astăzi avea să devină UE, este aceea a sprijinirii dreptului național în detrimentul celui comunitar în considerarea faptului că dreptul comunitar nu era suficient de dezvoltat, de cuprinzător, mai ales în privința protecției drepturilor fundamentale. Trecerea timpului, acompaniată de dezvoltarea comunitară accentuată, duce la formarea unei a doua poziții ce se reflectă cu prisosință în practica judiciară statală a unor țări membre UE este aceea care susține supremația acestui drept comunitar în fața celui național, însă în limita apărării suveranității naționale a fiecărui stat membru. Această a doua tendință se manifestă în special după intrarea în vigoare a Tratatului de la Maastricht.

Pentru a ilustra prima tendință putem da drept exemplu speța dedusă judecății Tribunalului Constituțional German în anul 1974 (Internationale

³⁵ C.J.C.E., cauza 106/77, Amministrazione delle Finanze dello Stato c. Simmenthal SpA, Hotărârea din 9 martie 1978

³⁶ Razvan Horațiu Radu, *Ibidem*

³⁷ *Ibidem*

Handelsgesellschaft (Solange I) BVerfGE 271 (1974)). În hotărârea sa tribunalul se considera competent la acel moment în a controla conformitatea dreptului comunitar cu drepturile fundamentale consacrate de puterea constituantă în Constituția Germaniei, atâta timp cât dreptul comunitar nu asigura un nivel de protecție a drepturilor fundamentale echivalent cu cel asigurat de constituția din Germania. Curtea a declarat, de asemenea, la acel moment, că garanțiile drepturilor fundamentale asigurate de Constituție erau prioritare în raport cu dreptul comunitar, raportându-ne la teritoriul german.

În privința celei de-a doua tendințe putem oferi drept exemplu Decizia Maastricht (decizia BVerfGE 89155 (1993)). Prin această decizie Tribunalul Constituțional din statul german a stabilit faptul că reglementările care sunt edictate de o autoritate publică specifică a unei organizații care are un caracter supranațional, acte care au caracter juridic și sunt distincte de puterea de stat din statele membre, pot aduce atingere și indivizilor protejați de drepturile fundamentale în Germania. Prin natura sa, această atingere adusă indivizilor aduce atingere implicit și suveranității statului german, astfel că Tribunalul Constituțional s-a declarat competent și a lăsat pe teritoriul german o normă de drept comunitar derivat inaplicabilă din cauza faptului că reglementarea în cauză nu își regăsește fundamentul în tratat, fiind, de asemenea, incompatibilă cu Legea Fundamentală germană. Deși rămasă inaplicabilă pe teritoriul Germaniei, norma nu a fost abrogată la nivel comunitar prin intervenția acestui Tribunal Constituțional.³⁸

„Popoarele statelor membre, reprezentate de parlamentele naționale, constituie sursa legitimității dreptului comunitar. În concluzie, Uniunea Europeană nu dispune de o competență generală (Kompetenz Kompetenz) și normele constituționale continuă să constituie norma supremă în ordinea juridică internă, având în vedere că statele membre sunt singurele competente să decidă asupra unei revizuirii a tratatelor.”³⁹

Privind prin analogie aceste două decizii, putem observa cum jurisprudența a evoluat în favoarea Dreptului Uniunii Europene în raport cu dreptul național, însă cu respectarea unor limite impuse prin intermediul stabilirii competențelor partajate. Prin acest considerent putem într-un mod foarte facil ajunge la concluzia că supremația Dreptului Uniunii există și îmbracă forma preeminenței legislative a normelor edictate de legiuitorul supranațional european ori de câte ori părțile respectă criteriile asumate prin acordul lor volitiv dat odată cu consimțământul în vederea acceptării „clauzelor contractuale”, iar dreptul suprastatal european nu încalcă suveranitatea statelor membre.

Dacă după toate cele expuse anterior am putut observa că Dreptul Uniunii prevalează în fața normelor contrare din dreptul național, per a contrario putem observa cauza ce vizează Curtea Constituțională a Poloniei care invocă faptul că „fiecare lege europeană trebuie să respecte legea poloneză”. Aceasta acțiune a fost

³⁸ Prioritatea ordinii juridice UE asupra dreptului național, Răzvan Horațiu Radu

³⁹ Razvan Horațiu Radu, *Ibidem*

catalogată ca fiind un „atac împotriva Uniunii Europene”, iar Comisia Europeană a adus la cunoștință că „nu va ezita să își folosească competențele în temeiul tratatelor pentru a proteja aplicarea uniformă și integritatea legii din uniune”.

Astfel, Comisia a decis să lanseze o procedură de infringement⁴⁰ împotriva Poloniei pentru încălcări ale dreptului Uniunii Europene (decizia de a nu recunoaște supremația dreptului UE în fața legislației naționale) de către Tribunalul Constituțional de la Varșovia.

Pentru a evita orice diferend, consider că o soluție ar fi definirea acestui principiu al supremației Dreptului Uniunii Europene în mod concret prin folosirea unor termeni accesibili și prin definirea conceptului de „supremație” a Dreptului UE, definiție ce urmează a fi făcută în cadrul legislației primare⁴¹. De asemenea, soluția găsită urmărește uniformizarea cadrului jurisprudențial, de aceea ar putea avea un caracter general pentru o aplicabilitate cât mai mare, însă pentru garantarea suveranității fiecărui stat, legiuitorul supranațional ar putea enumera limitativ domeniile în care supremația dreptului UE nu este aplicabilă în raport cu legislațiile naționale. Pentru a evita situațiile conflictuale, conceptul de supremație, cred, că va trebui dezambiguit prin folosirea unor termeni mult mai accesibili publicului larg, nespecializat, un exemplu în acest sens fiind:

„(1) Raportul dintre dreptul național și cel al Uniunii este guvernat de principiul supremației Dreptului Uniunii Europene.

(2) În temeiul principiului supremației Dreptului Uniunii Europene, dreptul Uniunii va avea prioritate în raport cu legislațiile naționale în măsura în care sfera de reglementare a dreptului Uniunii nu va aduce atingere drepturilor și libertăților fundamentale ale fiecărui stat membru, a independenței legislative statale și în măsura în care dreptul European nu va depăși domeniile de reglementare stabilite pornind de la principiul atribuirii de competențe, principiul proporționalității și cel al subsidiarității.⁴²”

Subiectul abordat în prezenta lucrare vizează mai multe domenii de interes, întrucât, explorând domeniul vast al dreptului, valențele subiectului ce privește supremația dreptului supranațional al UE pot fi regăsite în diverse arii de interes

⁴⁰ Procedura de constatare a neîndeplinirii obligațiilor, https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/applying-eu-law/infringement-procedure_ro

⁴¹ „Tratatele reprezintă punctul de plecare pentru legislația UE și sunt cunoscute în Uniunea Europeană sub denumirea de „legislație primară”.

Corpusul legislativ care derivă din principiile și obiectivele din tratate este cunoscut sub numele de „legislație secundară”. Aceasta include regulamente, directive, decizii, recomandări și avize.” [https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/types-eu-law_ro?](https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/types-eu-law_ro?fbclid=IwAR1p_Q3K6psRU7FitbulKri2JKAMGYR9fJHMvNtZla8ZsR2ibHo3IHla4QQ)

[fbclid=IwAR1p_Q3K6psRU7FitbulKri2JKAMGYR9fJHMvNtZla8ZsR2ibHo3IHla4QQ](https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/types-eu-law_ro?fbclid=IwAR1p_Q3K6psRU7FitbulKri2JKAMGYR9fJHMvNtZla8ZsR2ibHo3IHla4QQ)

⁴² https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/what-european-commission-does/law/areas-eu-action_ro

printre care putem aminti: Dreptul Constituțional, Dreptul Internațional Public, Dreptul Comerțului Internațional, domeniul Relațiilor Internaționale, Dreptul Parlamentar, Dreptul Consular. Dar, desigur, caracterul interdisciplinar nu se poate limita doar la domeniile amintite astfel că supremația Dreptului Uniunii Europene își poate face simțită prezența și în anumite situații care nu sunt la fel de des întâlnite în practică. Un exemplu în acest sens este cel al mandatului European de arestare. Putem observa influența benefică semnificativă a dreptului european în acest domeniu deoarece MEA este o procedură simplificată ce are caracter judiciar și constă în predarea transfrontalieră în scopul derulării urmăririi penale sau în scopul executării unei pedepse ori a unei măsuri de siguranță privative de libertate a suspectului sau a inculpatului.⁴³ MEA oferă un avantaj vădit statelor membre UE fiind valabil pe întreg teritoriul Uniunii și înlocuind procedurile lungi de extrădare ce aveau loc anterior între statele membre ale Uniunii Europene și care puteau, în unele situații să ducă la alterarea probelor sau chiar la pierderea lor ori, în alte situații, la intervenirea prescripției extinctive în privința anumitor fapte sau la pierderea posibilității de a restabili ordinea socială încălcată prin imposibilitatea de a pedepsi inculpatul din diverse motive. Prin acest exemplu am putut observa caracterul interdisciplinar stabilit între domeniul Dreptului Uniunii Europene (prin preeminența dreptului european asupra dreptului național – așa-zisa „impunere” a unui mandat reglementat la nivel supranațional), domeniul Dreptului Penal (instituții ale dreptului penal ce privesc anumite infracțiuni), domeniul Dreptului Procesual Penal (prin stabilirea unor măsuri privative de libertate, modalități de executare a pedepsei) și chiar domeniul Dreptului Internațional (instituția extrădării, protecția drepturilor fundamentale ale persoanelor, stabilirea unui cadru legal sigur pentru cetățean care nu îi va aduce atingere în niciun fel integrității sale pe criterii de apartenență etnică, socială, religioasă, politică etc.).

Caracterul interdisciplinar al Dreptului Uniunii Europene mai poate fi observat, spre exemplu, și în cazul Dreptului Comerțului Internațional, atunci când întâlnim contracte încheiate între părțile contractante ce prezintă un element de extraneitate (de internaționalitate). Caracterul interdisciplinar își face simțită prezența în situația în care părțile contractuale sunt state membre ale Uniunii. Acest caracter interdisciplinar este dat, printre altele, de obiectivul principal al Uniunii de a crea o piață unică prin care limitările în materia liberei circulații sunt nule atunci când ne raportăm la cetățenie, la sediu etc. Pentru a întări acest exemplu ne putem raporta cu ușurință la articolele 34-36 din Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene care fac referire la libera circulație a mărfurilor. Prin aceste articole legiuitorul european creează un cadru legal supranațional pentru a asigura circulația liberă a mărfurilor în cadrul statelor membre ale Uniunii. Chiar și în acest exemplu se poate observa caracterul superior oferit legiuitorului european în raport cu cel național, astfel că legiuitorul unional poate statua o interdicție a limitării cantitative la import (Art. 34 TFUE) sau la export (Art. 35 TFUE), dar, poate, de asemenea, să adopte și un cadru legal aplicabil în

⁴³ Mandat de arestare european, https://e-justice.europa.eu/90/RO/european_arrest_warrant

cazul în care limitarea sau interzicerea liberei circulații este absolut necesară după cum putem observa în Art. 36 TFUE pentru protejarea interesului public. Prin Art. 36 din TFUE vocea legislativă a UE stabilește un cadru legal riguros reglementând în mod expres situațiile în care se poate deroga de la principiul liberei circulații a mărfurilor. De asemenea, acest articol vine și cu o cerință impusă comerțului dintre statele membre, anume aceea ca interdicțiile să nu constituie un mijloc de discriminare arbitrară și nicio restricție disimulată în raporturile comerciale stabilite între acestea.

Pentru a evidenția și mai mult caracterul interdisciplinar vizat de această temă putem privi și relația dintre Dreptul Uniunii Europene și Dreptul Constituțional, Legea fundamentală a țării noastre. În ceea ce privește supremația Dreptului Uniunii Europene, în urma unei analize a modului în care autoritatea noastră constituantă a ales să reglementeze și a analizei conținutului normativ cuprins în Constituție vom constata faptul că legiuitorul constituțional român a ales să dedice Integrării Euroatlantice un întreg set de norme constituționale grupate în Titlul VI din Constituție. Titlul VI cuprinde două articole cu o importanță deosebită care prevăd Integrarea în Uniunea Europeană și Aderarea la Tratatul Atlanticului de Nord. În ceea ce privește tema noastră va prezenta interes articolul 148, care face referire la Integrarea în Uniunea Europeană a țării noastre, începând cu aderarea propriu-zisă a României și continuând cu participarea țării noastre în calitate de membru al Uniunii Europene.

Supremația dreptului Uniunii Europene nu trebuie privită într-un sens propriu al terminologiei, fiind vorba mai degrabă de o preeminență la aplicare a dreptului comunitar, însă această supremație, această superioritate există în contextul scopului comun de a dezvolta o comunitate europeană unită de principii și valori comune care dorește atingerea unui anumit prag al prosperității în vederea bunei desfășurări a planului politico-socio-economic al fiecărui stat în parte. Și, desigur, după cum am exemplificat în prezenta lucrare, supremația continuă să existe în contextul neîngrădirii suveranității statelor membre, aceasta există prin respectarea competențelor partajate și a drepturilor fundamentale.

Privitor la soluțiile expuse în prezenta lucrare, acestea au aplicabilitate sporită în practică dat fiind faptul că aplicându-le, creând un cadru legal supranațional, putem evita diferende ce implică costuri economice majore, putem aduce un beneficiu prin uniformizarea cadrului juridicțional, iar, în cele din urmă putem aduce beneficii în mediul social și în cel judecătoresc. De asemenea, soluțiile propuse pot duce și la îmbunătățirea actului de justiție deoarece instanței i-ar putea fi deduse judecății mult mai puține cauze, permițându-i să analizeze în detaliu problemele juridice expuse.

Lege ferenda

Întrucât conceptul de supremație a dreptului UE nu este în mod expres prevăzut în tratate, ci se deduce din jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene, dar și pentru a limita cât mai mult diferențele dintre statele membre și Comunitatea Europeană, propunerea mea vizează crearea unui cadru legal prin care să se definească și așa-numitul principiu al supremației dreptului unional. Consider că printr-o astfel de reglementare, atât jurisprudența CJUE, cât și jurisprudența fiecărui stat (deoarece și aceasta este afectată dată fiind tendința judecătorilor naționali de a prioritiza jurisprudența CJUE în detrimentul reglementărilor naționale în cazul în care vorbim de spețe care prezintă chiar și un grad de similaritate destul de scăzut), ar putea fi uniformizată, iar numărul de cauze deduse judecării ar putea fi reduse semnificativ. Această definiție a conceptului ar putea fi făcută prin amendarea Tratatelor care stau la baza ordinii juridice a Uniunii Europene, adăugând un articol ce recunoaște fără echivoc supremația Dreptului Uniunii Europene.

Bibliografie

- Gabriel-Liviu Ispas, Daniela Panc, *Drept instituțional al Uniunii Europene*, ed. a II-a revizuită și adăugită, București, Editura Hamangiu, 2021
- Augustin Fuerea, *Manualul Uniunii Europene*, ed. a VI-a, revăzută și adăugită, Editura Universul Juridic, București, 2016
- Ioan Muraru, Elena Simina Tănăsescu, *Constituția României*, Comentariu pe articole, ed. a 2-a, Editura C.H. Beck, București, 2019
- Claudiu-Paul Buglea, Daniel Petrache, *Curs de dreptul comerțului internațional*, Editura C.H. Beck
- C.J.C.E., cauza 26/62, NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos c. Netherlands Inland Revenue Administration, Hotărârea din 5 februarie 1963.
- C.J.C.E., cauza 6/64, Flaminio Costa c. E.N.E.L., Hotărârea din 15 iulie 1964
- C.J.C.E., cauza 106/77, Amministrazione delle Finanze dello Stato c. Simmenthal SpA, Hotărârea din 9 martie 1978
- Răzvan Horațiu Radu, Prioritatea ordinii juridice UE asupra dreptului național, https://www.constcourt.md/public/files/file/conferinta_20ani/programul_conferintei/Razvan_Horatiu_Radu.pdf
- Procedura de constatare a neîndeplinirii obligațiilor, https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/applying-eulaw/infringement-procedure_ro
- Tipuri de norme UE: https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/types-eu-law_ro?fbclid=IwAR1p_Q3K6psRU7FitbulKrI2JKAMGYR9fJHMvNtZla8ZsR2ibHo31HIa4QQ
- Domeniile în care acționează UE: https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/what-european-commission-does/law/areas-eu-action_ro

Mandat de arestare european: https://e-justice.europa.eu/90/RO/european_arrest_warrant

Impedimente privind procedura adopției

Andreea OBREJA⁴⁴
Alexandra SOCI⁴⁵

Abstract

Importanța instituției juridice a adopției nu poate fi pusă sub semnul întrebării. Din cele mai vechi timpuri, aceasta a reprezentat nu doar gestul suprem de omenie oferit de persoane care vor primi calitatea de părinți adoptatori, o șansă la o viață mai bună pentru minor, dar și o procedură ce, datorită importanței sale covârșitoare, a necesitat dintotdeauna o atenție sporită.

Prin adopție se stabilesc filiația dintre adoptat și adoptator, precum și legături de rudenie între adoptat și rudele adoptatorului.

Astfel, prezenta lucrare își propune să realizeze o umilă prezentare a instituției adopției și a procedurii prin care aceasta poate avea loc, atât la nivel intern, cât și raportat la dreptul comparat, în special axându-se pe impedimentele pe care viitorii părinți le pot întâmpina pe parcurs și eventuale soluții fie propuse, fie relevate de-a lungul timpului de practica judiciară.

Cuvinte-cheie: *adoptat, adoptator, încuviințare, interesul superior al minorului, etapă premergătoare*

Introducere

Adopția, conform Codului Civil, reprezintă operațiunea juridică prin care se stabilește o legătură de filiație între persoana care adoptă, denumită din punct de vedere juridic, adoptator, și persoana adoptată, denumită adoptat, precum și legături de rudenie între adoptat și rudele adoptatorului. De-a lungul timpului, sorginea noțiunii de adopție a fost adânc înrădăcinată, în popor știută ca fiind una dintre cele mai nobile metode de a acorda o nouă șansă persoanelor ce nu au putut beneficia de îngrijirea și susținerea unui părinte sau a unei familii, interesul fiind îndreptat în totalitate către ajutarea persoanei adoptate pe plan social, financiar și educațional.

Pentru protejarea acestui element substanțial în procesul adopției, au fost constituite în acest scop, principiile adopției, de asemenea reglementate de temeiul de drept al Codului Civil prin intermediul articolului 452 intitulat „Principiile adopției”, ce valorifică principiile ce trebuie îndeplinite în mod cumulativ în procesul adopției, anume interesul superior al copilului, copil fiind considerată

⁴⁴ Student, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Drept, e-mail: obrejaandreea20@stud.ase.ro

⁴⁵ Student, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Drept, e-mail: socialexandra20@stud.ase.ro

orice persoana ce nu a împlinit încă vârsta de 18 ani, necesitatea de a asigura creșterea și educarea copilului într-un mediu familial și continuitatea creșterii și educării copilului în funcție de etnie, limbă, religie, cultură și totodată condiția celerității în îndeplinirea oricăror acte privind procedura adopției.⁴⁶

Adopția în dreptul român

Evoluția reglementărilor juridice referitoare la adopție în România

În perioada Evului Mediu, adopția constituia o modalitate de ocrotire a copiilor rămași fără părinți, această modalitate preluând elemente de drept roman. Doctrina vizează pentru acea perioadă două modalități ale adopției, și anume: *adoptio filialis* și *adoptio fraternalis*.

Adoptio filialis sau *imitatio naturae* a fost o modalitate de drept comun a adopției, regăsindu-se atât în *Codul Caragea* în cadrul articolului 1 al capitolului 5 din Partea a IV-a care potrivit acestuia, „*facerea de fii de suflet iaste dar spre mângâierea celor care nu au copii..*”, cât și în cadrul *Codului Calimach*, începând cu articolul 236 și următoarele.⁴⁷

Adoptio fraternalis avea ca scop adopția crearea legăturii între persoanele care nu erau rude naturale. Dreptul cutumiar ne face vorbire despre înfiere care se realiza cu consimțământul părinților naturali, ei fiind cei care își dădeau copilul de suflet, dar și cu consimțământul părinților adoptivi, cei care luau copilul de suflet. Cu toate că adoptatul dobânda numele de familie al adoptatorului și toate drepturile recunoscute copiilor legitimi ai acestuia, acesta nu pierdea legătura cu familia sa naturală.

Codul nostru Civil de la 1864, modificat în 1906, permitea adopția numai persoanelor care nu aveau copii sau descendenți legitimi, iar adoptatul rămânea în familia sa firească. Modificarea sa din anul 1949 a adus, odată cu aceasta, și recunoașterea dreptului de a adopta persoanele care aveau copii, descendenți legitimi sau adoptați, însă o regulă de aur era aceea că puteau fi adoptați doar copiii minori. „*Înfierea*” propriu-zisă se regăsea în cadrul Decretului nr. 182/1951 și descrisă ca fiind o adopție ce producea efectele unei filiații firești.

Diferența între înfiere și adopție consta în faptul că putea fi înfiat numai copilul care nu avea împlinită vârsta de cinci ani și numai dacă părinții acestuia erau dispăruți, decedați, necunoscuți sau era părăsit de către aceștia pe o perioadă mai mare de un an. Articolul 6 al Decretului nr. 182/1951 ne vorbește despre excepția privitoare la aceasta, despre faptul că puteau fi înfiați și copiii care la data intrării în vigoare aveau vârsta mai mare de cinci ani, dar și copiii care au fost adoptați și aveau parte de un tratament de creștere exemplar, prin dragoste față de copil și mai ales grijă.

Conform articolului 309 alin. (1) din vechiul Cod civil, adopția și înfierea puteau fi încuviințate în interesul celui adoptat. În cazul adopției era necesar

⁴⁶ Codul Civil, art. 452

⁴⁷ Teodor Bodoașcă, *Dreptul familiei*, Curs universitar, ed. a III-a, 2015

consimțământul copilului, părinților săi firești și cel al adoptatorului, pe când în ceea ce privea înfierea, problema consimțământului părinților era inexistentă deoarece înfierea era încuviințată numai atunci când părinții erau dispăruți, decedați, necunoscuți sau se aflau în situația în care îl părăsise. În astfel de cazuri, consimțământul necesar la înfiere sau adopție era cel al tutorelui copilului.

Persoanele care aveau posibilitatea de a adopta sau înfia erau cele majore care îndeplineau condițiile pentru a fi numite tutore și care erau cu cel puțin 18 ani mai în vârstă decât cei pe care urmau să îi adopte sau să îi înfieze, însă cu toate acestea se putea încuviința și adopția chiar dacă diferența de vârstă era mai mică de 18 ani, pentru motive bine întemeiate.

Data la care înfierarea își producea efectele juridice era data la care înfiatul devenea ruda cu rudele celui care l-au înfiat.⁴⁸

Sistemul Codului civil de la 1864 prevedea că adopția și înfierea erau supuse unei proceduri administrative, întrucât încuviințarea lor era de competența Ministerului Justiției.

Codul familiei a preluat dispozițiile Codului civil de la 1864 referitoare la adopție, astfel reglementând instituția juridică a "înfierii" în cuprinsul Capitolului 3, vizate în acest sens fiind articolele cuprinse între 66 și 85. Codul familiei a reglementat două modalități ale înfierii: înfierea cu efecte restrânse, în cadrul articolelor cuprinse între 67 și 78 și înfierea cu efecte depline în cadrul articolului 79.

Articolul 66 din Codul familiei prevedea că adopția se făcea doar în interesul copilului.

În vederea înfierii, consimțământul trebuie oferit de către înfiator, soțul înfiatorului, părinții firești ai copilului, tutorele copilului pus sub tutelă și copilul care a împlinit vârsta de 10 ani, acest lucru realizându-se printr-un înscris, denumit „*Declarația de înfiere*”.

Situația adopțiilor în România după 1989

Luna octombrie a anului 1990 a reprezentat perioada în care postul american de știri ABC a realizat unul dintre cele mai tulburătoare reportaje legate de condițiile degradante din orfelinătele din România. În anul 1991 a fost înființat Comitetul Român pentru Adopții, organ guvernamental ce avea scopul de a contribui la ocrotirea minorilor prin înfiere și să realizeze cooperarea internațională în materia înfierilor.⁴⁹ Articolele 3 și 4 din Legea nr. 11/1990 stabileau anumite condiții speciale în care adopția internațională putea fi acceptată. Cetățenii străini sau români cu domiciliul sau reședința în străinătate puteau adopta numai copiii aflați în evidența Comitetului Român pentru Adopții. În ceea ce privea încredințarea adopției internaționale, instituțiile de ocrotire a minorilor erau

⁴⁸ Ion P. Filipescu, *Tratat de dreptul familiei*, Curs universitar, ed. a V-a, Editura All Beck, 2000

⁴⁹ Hotărârea nr. 63/1991 privind constituirea Comitetului Român pentru Adopții, art. 1

obligate să trimită Comitetului Român pentru Adopții evidența copiilor aflați în ocrotire.

Se estima că în perioada 1990-2001 au fost adoptați de către străini, supranumiți „îngerii salvatori ai copiilor”, peste 30.000 de copii, dintre care aproximativ 4.800 de adopții considerate ca fiind misterioase deoarece nu există în baza de date a Oficiului Român pentru Adopții.

Motivul principal al adoptării Legii nr. 11/1990 era acela că legislația internă din România trebuia adaptată la reglementarea internațională în domeniul adopțiilor. Modificarea sa prin Legea nr. 65/1995 a reintrodus conceptul de „adopție”, această schimbare fiind datorată de faptul că România ratificase Convenția de la Strasbourg la 31 martie 1993 și Convenția de la Haga la 21 octombrie 1994 care folosesc acest termen.

Articolul 1 alin. (1) din Legea nr. 11/1990 ne face vorbire despre faptul că pentru prima dată în sistemul de drept român, încuviințarea adopției rămâne să fie de competența instanțelor judecătorești. Legea a fost modificată prin Legea nr. 48/1991 și prin Legea nr. 65/1995.

Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 25/1997 aprobată cu modificări prin Legea nr. 87/1998, a continuat modificările legislative în materia adopțiilor. O astfel de modificare era bine primită având în vedere circumstanța în care România aderase la Convenția Europeană de la Strasbourg prin Legea nr. 15/1993, ținând seama de anumite obligații ce au apărut odată cu aderarea.⁵⁰

În anul 2001, prin Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 121, s-au suspendat pe o perioadă de 12 luni toate procedurile ce aveau ca obiect adopția copiilor români de către o persoană sau familie cu cetățenie străină ori de către o persoană sau familie cu cetățenia română însă cu domiciliul sau reședința în străinătate.

Mai târziu însă, în vederea armonizării legislației interne cu legislația internațională a fost adoptată Legea nr. 273/2004 privind regimul juridic al adopției și a intrat în vigoare la 1 ianuarie 2005.

Procedura adopției interne

Procedura adopției interne constă în evaluarea adoptatorului sau a familiei în vederea obținerii atestatului, deschiderea procedurii adopției interne, potrivirea dintre copil și persoana sau familia adoptatoare, încredințarea copilului în vederea adopției, încuviințarea adopției și monitorizarea postadopție.⁵¹

Evaluarea adoptatorului este necesară în vederea identificării abilităților parentale, analizându-se îndeplinirea garanțiilor morale și materiale precum și pregătirea unor astfel de persoane pentru asumarea rolului de părinte. Se vor analiza și caracteristicile psihologice, sociale și medicale ale celorlalte persoane

⁵⁰ Dan Lupașcu, Cristina Mihaela Crăciunescu, *Dreptul familiei*, ed. a III-a, Editura Universul Juridic, 2017

⁵¹ Art. 18 și urm. din Legea nr. 273/2004 privind Procedura adopției interne, publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr 739 din 23 septembrie 2016

care locuiesc împreună cu persoana sau familia în cauză care dorește să adopte. Se va avea în vedere personalitatea, situația economică, motivele pentru care persoana ori familia adoptatoare dorește să adopte dar în special impedimentele de orice natură. Evaluarea cuprinde trei etape, anume etapa socială ce se realizează pe parcursul a șase ședințe cu asistentul social, evaluarea psihologică realizată pe parcursul a patru întâlniri cu psihologul dar și pregătirea pentru asumarea rolului de părinte, un aspect relevant ce se realizează pe parcursul a trei sesiuni individuale sau de grup cu o durată totală de minimum douăsprezece ore. La finalul celor trei etape de evaluare, membrii echipei de evaluare vor întocmi raportul final de evaluare a capacității de a adopta pentru familia adoptatoare ori persoana care dorește să adopte.

În vederea deschiderii procesului de adopție se vor ține cont de anumite aspecte, printre care proba efectuării corespunzătoare a demersurilor pentru reintegrarea copilului în familie. Opinia copilului va fi luată în considerare și i se va acorda importanță, având în vedere vârsta și gradul său de maturitate. În situația în care decizia instanței se află în contradictoriu cu opinia copilului, va fi obligată să motiveze decizia luată. Un alt aspect obligatoriu este prezentarea de către direcție a raportului de anchetă psihosocială privind copilul. În cazul admiterii cererii de deschidere a procedurii adopției interne, se va menționa constatarea existenței consimțământului ambilor părinți, al unui singur părinte sau al tutorelui, după caz, în cadrul dispozitivului hotărârii judecătorești.⁵²

Dacă părintele firesc refuză în mod abuziv să consimtă la adopție, instanța poate trece cu vederea peste acest refuz, doar în cazul în care nu se face vorbire despre un refuz abuziv, ci unul bine justificat unde va repune pe rol cererea de încredințare a copilului.

Dispozițiile referitoare la deschiderea procedurii de adopție nu sunt puse în aplicare în anumite cazuri, precum cel al persoanei ce a dobândit capacitate de exercițiu deplină, adopția copilului de către soțul părintelui firesc sau adoptiv dar și în cazul adopției prevăzută de articolul 6, alin. (2) lit. c) din Legea nr. 273/2004.

Potrivirea reprezintă o etapă esențială în vederea încredințării adopției prin care se identifică persoana ori familia aptă să adopte, astfel răspunde nevoilor copilului și se stabilește compatibilitatea dintre copil și persoana sau familia adoptatoare. Pentru stabilirea compatibilității se vor realiza un număr de întâlniri stabilite de cei doi, însă un număr minim este de patru, la final responsabilul de caz întocmește un raport privitor la concluziile în urma constatării compatibilității.

O etapă premergătoare încuviințării adopției este aceea de încredințare, perioadă în care se urmărește evoluția copilului și a relației dintre acesta și persoana sau familia adoptatoare. Dacă în perioada de încredințare direcția în a cărei rază teritorială domiciliază adoptatorul sau familia adoptatoare constată faptul că există anumite motive de natură să împiedice finalizarea procedurii de adopție precum neadaptarea copilului cu persoana sau familia adoptatoare, se va sesiza instanța de judecată pentru a revoca sau prelungi măsura încredințării.

⁵² Dan Lupașcu, Cristina Mihaela Crăciunescu, *Dreptul familiei*, ed. a III-a, Editura Universul Juridic, 2017

Încuviințarea adopției este de competența instanțelor judecătorești, astfel instanța va admite adopția atât timp cât este în interesul superior al copilului.

Etapa ulterioară încuviințării adopției, prin care se urmărește evoluția copilului adoptat și a relației dintre copil și părinți, se numește monitorizare postadopție. Pentru că vorbim despre adopția internă, această urmărire se realizează de către direcția de la domiciliul copilului care va realiza anumite rapoarte trimestriale pe o perioadă de cel puțin doi ani. Responsabilul de caz poate cere prelungirea perioadei de monitorizare postadopție în anumite condiții prevăzute de lege. Când perioada de monitorizare se va termina, direcția de la domiciliul copilului va realiza un raport final de închidere a cazului.

Procedura adopției internaționale

Pe vremea romanilor, adopția era de o mai mare importanță, întrucât adopția rezolva problema lipsei descendenților chiar și în cazul marilor împărați în vederea transmiterii ereditare a demnității imperiale, perpetuării numelui și cultului domestic. Romanii erau de părere că adopția imită natura, astfel adoptatul având calitatea de un adevărat fiu al adoptatorului. Exemple relevante în acest sens sunt reprezentate de către Tiberiu de Augustus și Nerone de Claudiu.

Prin legea nr. 84/1994, România a ratificat Convenția de la Haga în ceea ce privea protecția copiilor și cooperarea în materia adopției internaționale. Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului și Adopție (ANPDCA) reprezintă autoritatea centrală română în materia adopției internaționale. Aceasta primește cererile de adopție internațională, fiind autoritatea competentă să exprime acordul de continuare a procedurii de adopție.

În materia adopțiilor internaționale, competentă să se pronunțe cu privire la deschiderea procedurii de adopție a unui copil este instanța judecătorească de la domiciliul copilului, dacă apreciază că o astfel de procedură se realizează în apărarea principiului superior al copilului.

Copilul poate deveni eligibil pentru adopția internațională după împlinirea unui an de la data rămânerii definitive a hotărârii judecătorești prin care s-a deschis procedura adopției, cu excepțiile prevăzute de lege.

Ca și în cazul adopției interne, procedura adopției internaționale vizează o evaluare psihologică, socială și materială, realizată de către autoritățile competente din statul unde au stabilită reședința obișnuită. Direcția Generală de Asistență Socială și Protecția Copilului de la domiciliul copilului este autoritatea competentă ce realizează atât potrivirea inițială, cât și pe cea practică în vederea potrivirii copilului cu familia sau persoana adoptatoare. După finalizarea acestei proceduri, persoana ori familia adoptatoare își exprima acordul la adopție la termenul de judecată stabilit, în fața instanței de judecată.

În ceea ce privește adopția internațională a unei persoane majore, nu se vor aplica dispozițiile Convenției de la Haga, astfel instanțele judecătorești române sunt competente să judece cererile de adopție dacă una dintre părți are reședința obișnuită în România. Părțile în acest proces sunt adoptatorul și adoptatul, ce își

vor exprima acordul cu privire la adopție în fața instanței de judecată. Nu este necesar consimțământul părinților firești ai adoptatului, însă printre normele obligatorii de respectat se regăsesc aspecte importante privitoare la faptul că diferența de vârstă trebuie să fie de cel puțin 18 ani și să nu se afle în imposibilitate de a adopta prin atingerea anumitor impedimente. Un aspect relevant este reprezentat de faptul că o persoană majoră poate fi adoptată numai dacă adoptatorul ori familia adoptatoare a crescut-o în timpul minorității sale.

Adopția persoanelor de același sex

În România, căsătoria între persoanele de același sex este interzisă.⁵³ Conform articolului 277, alin. (2) din Codul Civil, căsătoria între persoanele de același sex încheiate în străinătate nu sunt recunoscute și la noi în țară.

Adopția din partea cuplurilor de același sex a fost o temă de interes politic începând cu anul 1990. La nivel mondial, țări precum Belgia, Țările de Jos, Regatul Unit, Suedia și Spania au acceptat ca adopția să fie încuviințată și persoanelor din comunitatea LGBTQ+, însă nu toate aceste țări recunosc căsătoria între persoanele de același sex ca fiind legală, adopția fiind totuși acceptată persoanelor ce trăiesc într-o astfel de uniune sau parteneriat civil.

În România, a fi o persoană homosexuală nu te condiționează să adopți deoarece orice persoană aptă să adopte o poate face indiferent de orientarea sa sexuală, fie că este *asexual, bisexual, heterosexual sau homosexual*, însă două sau mai multe persoane de același sex nu pot adopta.

Un caz aparte recunoscut în România este cel al unui bărbat din Cluj-Napoca ce face parte din această comunitate, care este aproape să devină părinte adoptiv, fiind singura persoană de acest fel care și-a declarat în mod explicit orientarea sa sexuală în fața autorităților. Recunoscut este faptul că majoritatea persoanelor ce fac parte din această comunitate sunt discriminate indiferent că este vorba de locul de muncă, învățământ sau cercul celor apropiați. În baza articolului 13 din Tratatul CE se interzice orice tip de discriminare pe criterii de orientare sexuală, iar Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene reprezintă prima cartă internațională privind drepturile omului, care include în mod explicit termenul de „*orientare sexuală*”.⁵⁴

Pentru a lupta eficient împotriva unor astfel de discriminări pe baza identității de gen în ceea ce privește drepturile fundamentale ale omului, este nevoie de o răspundere din partea părții politice în vederea sprijinirii principiului egalității și nediscriminării, de aceea liderii politici ai Uniunii Europene ar putea afișa o atitudine fermă și convingătoare în sprijinului dispariției unor astfel de discriminări homofobe. Pentru acest lucru este nevoie de o cercetare amănunțită, iar locul potrivit poate fi o autoritate ce promovează egalitatea de șanse sau organizațiile societății civile ce contribuie la promovarea schimbării pozitive,

⁵³ Codul Civil, art. 277, alin. (1)

⁵⁴ Homofobia și discriminarea pe criterii de orientare sexuală și identitate de gen în statele membre ale UE, Agenția pentru Drepturile Fundamentale ale Uniunii Europene, 2009

Comisia Europeană sprijinind astfel organizațiile europene care apără drepturile comunității LGBTI, cum ar fi ILGA-Europe.

Impedimentele în procesul adopției

Interzicerea adopției între frați

Reglementarea Codului Civil creează în temeiul Secțiunii a 2-a, intitulată Condițiile de fond ale adopției, premisele ce sunt necesare să fie îndeplinite pentru a putea realiza procedura adopției, fiind însuși condițiile de fond. Per a contrario, definiția obiectului unui impediment este opusul condițiilor de fond prin care se dispun anumite împrejurări de fapt ce contravin cerințelor legale.

Astfel, în temeiul articolului 457 din Codul Civil, este prezentată interzicerea adopției între frați indiferent de sex. Un element semnificativ este sensul în concreto a termenului frați, căci acesta poate fi interpretat atât ca frați naturali, cât și civili sau ca având în comun numai un părinte. Impedimentul a fost abordat și de Legea numărul 273/2004 în articolul 8, alineatul 1, normă prin care se interzice adopția între frați, indiferent de sex și se urmărește evitarea unei transformări a legăturii de rudenie naturală în linie colaterală de gradul II în rudenie civilă în linie dreaptă de gradul I.

Conchidem că rațiunea acestui impediment de procedură în adopție este evitarea suprapunerii celor două legături de rudenie, rudenii naturală și rudenii civilă.

Interzicerea adopției de către bolnavul psihic sau handicap

Acesta a fost un concept reiterat în Codul Civil, în urma stipulării acestuia în Legea numărul 273/2004, prin care se reliefează imposibilitatea adopției de către un alienat mintal în pofida nepunerii sale sub interdicție judecătorească. Motivul principal este imposibilitatea considerării ca fiind perfect valid consimțământul acestuia, deoarece discernământul este îndoielnic. De aceea, imposibilitatea exprimării clare și concrete a propriei voințe poate aduce efecte negative, acestea fiind în contradicție cu principiul superior al copilului, dar și cu asigurarea unui cadru familial lipsit de prejudicii.

Mai mult, Codul Civil, în cuprinsul articolului 459, reglementează și situația capacității de exercițiu, astfel că orice persoană ce nu deține capacitate deplină de exercițiu se află în imposibilitate de a adopta. Această teză este explicitată în doctrina juridică ca fiind un impediment semnificativ, întrucât unul dintre elementele ce trebuie întrunite este ca adoptatorul să dețină controlul absolut asupra discernământului său, căci valabilitatea consimțământului său este ancora inițierii unui astfel de proces juridic.

Din motive obiective, anume pentru a nu supune adoptatul la un oricare pericol sau dezavantaj psihico-social, interzicerea adopției de către bolnavul psihic

este o reglementare ce vine în anticiparea problemelor ce pot apărea în perioada post-adopecie.

Interzicerea adopției simultane sau succesive

Impedimentul de interzicere a adopției simultane sau succesive a fost totodată conturat și prin prisma reglementărilor Codului familiei ce a fost în vigoare din anul 1953 până în anul 1974, adoptat de către Marea Adunare Națională. Mai mult, în cadrul Codului Familiei, articolului 69 menționează faptul că „este oprită înfierea unui copil de către mai multe persoane, afară de cazul în care ea se face de către soț și soție, deodată sau succesiv”, concretizându-se astfel ideea imposibilității adopției simultane sau succesive.

Ulterior, sorginta impedimentului adopției simultane sau succesive a fost preluată și reiterată de Codul Civil, reglementare de drept intern ce este expres stipulată în cadrul articolului 462, din cadrul Capitolului al III-lea din Titlul III, intitulat „Rudenia”, capitol ce creează cadrul legislativ al Filiației și Adopției. Alineatul 1 al articolului 462 păstrează conduita reglementării anterioare „două persoane nu pot adopta împreună, nici simultan și nici succesiv, cu excepția cazului în care sunt soț și soție”, însă alineatele 2 și 3 stipulează și anumite situații de cazuistică prin care este permisă o nouă adopție atunci când adoptatorul sau soții adoptatori au decedat, fapt în care adopția anterioară este considerată desfăcută pe data rămânerii definitive a hotărârii judecătorești de încuviințare a noii adopții și atunci când adopția anterioară a „încetat din orice alt motiv, precum și o lămurire prin care două persoane de același sex nu pot adopta împreună”.

Mai mult, Legea numărul 273/2004 constituie în cadrul articolului 6, alineatul 2, litera c) completări prin care o nouă adopție poate fi realizată atunci când adoptatul are un singur părinte necăsătorit și are o relație stabilă cu o persoană de sex opus necăsătorită care nu este rudă cu aceasta până la al patrulea grad și „declară prin act notarial autentic că noul adoptator a participat direct și nemijlocit la creșterea și îngrijirea copilului pentru o perioadă neîntreruptă de cel puțin 5 ani”.

55

Interzicerea adopției copilului firesc

Referitor la filiația firească, ce decurge din relația de familie, ce se realizează în mod licit la nașterea unui copil, aceasta nu poate fi întâlnită în practica judiciară. Din punct de vedere doctrinar, interzicerea adopției copilului firesc este considerat un tip de impediment conceptual ce se încadrează în opinia majorității într-un non sens. A fortiori, există posibilitatea existenței unui părinte natural ce nu își poate demonstra filiația apelând la procedura juridică de adopție. Procesul adopției face ca interesul copilului să fie protejat în ipoteza în care părinții naturali să fie decăzuți din autoritatea părintească pentru a reintegra copilul în familie, însă acest caz este o excepție a interzicerii adopției copilului firesc. Pentru

⁵⁵ Emese Florian, *Dreptul familiei, Curs universitar*, ed. a III-a, Editura C. H. Beck, 2010

o astfel de procedură este necesar consimțământul ambilor părinți naturali, dar și consimțământul părintelui sau a părinților adoptivi. În cazul în care în urma adopției se stabilește filiația din afara căsătoriei față de părintele adoptiv, adopția va fi lovită de nulitate absolută.

Așadar, acest impediment, fiind rar întâlnit în practică, este considerat un rezultat al nașterii întrebărilor doctrinare prin vocea autorilor ce au dorit ocrotirea interesului superior al copiilor ce se pot afla în această situație.

Impedimentul adopției din cauza vârstei adoptatorului sau a diferenței de vârstă dintre adoptat și adoptator

În ceea ce privește diferența de vârstă dintre adoptator și adoptat, aceasta trebuie să fie cel puțin de 18 ani, conform legislației în vigoare. Din acest motiv, se poate constitui obiectul unui nou impediment de natură pozitivă, ce are în vedere diferența minimă de vârstă între indivizi. Conform alineatului 2 din cadrul articolului 460 din Codul Civil, există o posibilitate ca această diferență să fie mai mică de 18 ani, dar nu mai puțin de 16 în situația încuviințării acestei hotărâri de instanța tutelară „din motive temeinice”.

În esență, diferența de 18 ani este inspirată din regimul natural al raporturilor dintre părinți și copiii naturali. Totodată, această diferență prezintă un beneficiu în raportarea la un cadru ideal de dezvoltare a adoptatului căci individul adoptator deține atât cunoștințele unui presupus părinte natural, dar și experiența necesară, lucru ce îmbunătățește condițiile de dezvoltare și evoluție, având capacitatea înțelegerii și respectării a autorității părintești. Limita maximă a acestei diferențe nu a fost reglementată în nici un act normativ, fapt ce conduce către creionarea interesului numai către minimul diferenței firești între părinte și copilul natural.

Concluzia rezultată din acest impediment cauzat de criteriul vârstei adoptatorului, dar și a diferenței de vârstă dintre adoptat și adoptator, este una ce aduce o conotație negativ procesului adopției deoarece numărul acestora ar putea crește considerabil în lipsa acestei norme. Din această pofidă, consider că ar trebui modificată această reglementare pentru ca procedura adopției să fie atât mai facilă, dar și mai semnificativ în beneficiul copiilor ce au mare nevoie de un cămin, de un sprijin sau de un părinte îndrumător.

Adoptatul sau adoptatorul să nu fie soți sau foști soți

Reglementarea prin care adopția presupune ca adoptatul sau adoptatorul să nu fie soți sau foști soți subliniază un nou impediment de fapt, articulat în cadrul articolului menționat în Codul Civil și reiterează întocmai titlul său, menționând că „adopția a doi soți sau foști soți de către același adoptator sau familie adoptatoare, precum și adopția între soți sau foști soți sunt interzise”. Situația juridică a soțului, ca element conceptual distinct nu reprezintă un impediment în procesul adopției întrucât un efect al adopției este însuși stabilirea relațiilor de

rudenie civilă.⁵⁶ Cu toate acestea, regimul foștilor soți prezintă un impediment în stabilirea raporturilor de rudenie civilă a adoptatului față de cei doi, astfel existând dificultăți în definitivarea relațiilor sociale familiale.

Un exemplu semnificativ ce reliefează mediul neprielnic al adopției unui copil de către foști soți este excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor articolului 6, alineatul 1 din Legea nr. 273/2004 privind procedura adopției. Conform acesteia, mediul de creștere al copilului a fost realizat de-a lungul timpului în familia în cauză, soț-soție, însă odată cu împlinirea vârstei de 18 ani a copilului și încercării obținerii aprobării adopției, reclamantii ridică excepția de neconstituționalitate întrucât aceștia au divorțat, însă doresc în continuare să adopte împreună. Curtea decide ca fiind neîntemeiată excepția ridicată și motivează decizia prin diferența situației juridice a celor doi, menționând faptul că divorțul soților distruge armonia sau modul în care copilul ar putea să crească în continuare și argumentează totodată și ideea că adopția de către foști soți nu exclude posibilitatea ca „deși persoanele divorțate (care au fost căsătorite una cu cealaltă) nu pot adopta împreună, nici simultan, nici succesiv, totuși, poate adopta oricare dintre foștii soți, ca persoană singură”.⁵⁷

În concluzie, procesul adopției reglementat atât în cadrul legislației interne, cât și internaționale este unul complex, ce pune în lumină diferențele normelor legislative ce alcătuiesc sistemul juridic european. Prin existența impedimentelor se valorifică reglementările stricto sensu, ce contribuie la impunerea unor reguli civile de conduită ce construiesc universul juridic prin care se execută adopția.

Irelevant este faptul că o persoană care dorește să adopte este cu mult diferit față de ce societatea a numit-o „normalizare”, atât timp cât cine este cu adevărat nu schimbă și nu îi afectează pe cei din jurul său. Multe studii au arătat că persoanele ce fac parte din comunitatea LGBTI sunt părinți grijulii, iubitori și parteneri deosebiți în relațiile sociale. Discriminările în privința oamenilor de acest gen trebuie stopate și create astfel norme ce conduc la protecția lor în vederea siguranței, unde o societate sănătoasă acceptă și protejează drepturile pentru orice persoană, indiferent cine este, ce orientare sexuală, religioasă sau etnică are încât toată lumea să poată trăi în armonie. Cea care trebuie să ia atitudine este Uniunea Europeană pentru că, astfel, să răspândească puterea exemplului pozitiv în toate cele 27 de state membre.

Bibliografie

Dan Lupașcu, Cristina Mihaela Crăciunescu, *Dreptul familiei*, ed. a III-a, Editura Universul Juridic, 2017

Teodor Bodoașcă, *Dreptul familiei*, Curs universitar ed. a III-a, 2015

Emese Florian, *Dreptul familiei*, Curs universitar, ed. a III-a, Editura C. H. Beck

⁵⁶ Codul civil, art. 458

⁵⁷ Decizia nr. 123/10 martie 2020

Ion P. Filipescu, *Tratat de dreptul familiei*, Curs universitar, ed. a V-a, Editura All Beck

Legea nr. 273/2004, Codul civil

Hotărârea nr. 798 din 28 iulie 2021 privind modificarea anexei la Hotărârea Guvernului nr. 579/2016

Decizia nr. 123 din 10 martie 2020

Homofobia și discriminarea pe criterii de orientare sexuală și identitate de gen în statele membre ale UE, Agenția pentru Drepturile Fundamentale ale Uniunii Europene, 2009

<http://copii.gov.ro/1/adoptie-internationala/>

<https://op.europa.eu/webpub/com/factsheets/lgbti/ro/>

<https://dgaspc3.ro/servicii-dgaspc/adoptia-vreau-si-eu-parintii-mei/ce-este-adoptia/>

<http://copii.gov.ro/1/adoptie-nationala/>

Dreptul la informație – între nevoia cetățeanului și confortul autorității, uz sau abuz?

Valentin NEACȘU⁵⁸
Dumitru-Ștefan MILITARU⁵⁹

Abstract

Valoarea informației este incontestabilă. Cu siguranță, acesta este unul dintre numeroasele motive pentru care Adunarea Constituantă a decis, în 1991, pentru prima dată în istoria constituțională a României, statuarea acestui drept social-politic, dreptul la informație, în actul juridic normativ cu forță supremă, oferind și asigurând totodată noi orizonturi în dezvoltarea poporului român: „Dreptul persoanei de a avea acces la orice informație de interes public nu poate fi îngrădit.”- Constituția României art.31, (1).

*În această lucrare am încercat să ridicăm mai multe probleme cu privire la accesul dificil la legislație și informația juridică, precum: inexistența unui site gratuit, ușor de accesat și actualizat la zi în care să se regăsească întreaga legislație românească, nu doar cea mai uzuală. Plecând de la adagiul latin: *Nemo censetur ignorare legem*, subliniem importanța accesului la informație pentru a se putea respecta principiile fundamentale ale dreptului. Totodată remarcăm lipsa unui portal care să cuprindă legislația anterioară, pe model francez, pentru a facilita procesul de studiu al persoanelor interesate, evitând totodată procedura greoaie de a avea acces la arhivele bibliotecilor în care se află aceste legiuiri în format fizic.*

De asemenea, pentru combaterea îngreunării accesului la informație considerăm absolut necesară o riguroasă procedură de legiferare. Aceasta presupune asigurarea transparenței și predictibilității normelor juridice și desfășurarea cercetării științifice aferente edictării unei noi norme de drept.

Cuvinte-cheie: *informație, principiu constituțional, uz, abuz, dreptul la informație, Constituția României*

Valoarea informației este incontestabilă. Cu siguranță, acesta este unul dintre numeroasele motive pentru care Adunarea Constituantă a decis, în 1991, pentru prima dată în istoria constituțională a României, statuarea acestui drept social-politic, dreptul la informație, în actul juridic normativ cu forță supremă, oferind și asigurând totodată noi orizonturi în dezvoltarea poporului român. De altfel, deosebita importanță a corectei informări este relevată și la nivel principal în statul nostru, cu consecințe directe asupra mediului juridic: *Nemo censetur ignorare legem*, spune acest maximum latinesc, propagat fabulos în timp, chiar din

⁵⁸ Student, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Drept, e-mail: neacsuvalentin21@stud.ase.ro

⁵⁹ Student, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Drept, e-mail: militardumitru21@stud.ase.ro

vremea romanilor. Acesta presupune, deopotrivă, un semnificativ efort din partea statului, autorităților publice pentru informarea corectă a justițiabililor cu privire la procesul de elaborare, adoptare și executare a actelor normative, asupra tuturor „treburilor publice și problemelor de interes personal”⁶⁰, cât și o „luare de conștiință”, la nivel individual, a acestor informații de către fiecare persoană.

Concret, îndatoririle cetățenilor referitoare la acest subiect derivă din art. 1 alin. (5) din Constituția României: „În România, respectarea Constituției, a supremației sale și a legilor este obligatorie.”, respectiv art. 16 alin. (2): „Nimeni nu este mai presus de lege”. Așadar, atât respectarea Constituției și a legilor, precum și stabilirea unor frontiere în interiorul cărora persoanele pot acționa, presupun cunoașterea legii și asumarea responsabilității. Este drept, aceste îndatoriri ale cetățeanului sunt inevitabile și totodată absolut necesare unei juste conviețuirii într-o societate democratică, fiind în mod direct corelate cu dreptul la informație, respectiv catalogul de drepturi fundamentale.

Constatăm, din nefericire, că această nevoie a cetățeanului reprezintă, de multe ori, un confort al statului, al autorităților, deseori deciziile legiuitorului și modalitățile de informare a publicului sunt îndoielnice dar nu și contestate deși tehnica instituirii drepturilor fundamentale ar trebui să-și găsească nemijlocit aplicabilitatea în acest raport: „Prin aplicarea acestei tehnici constituționale, puterea statală, după caz, puterea legislativă, cea executivă sau cea judecătorească, este constrânsă, limitată, în sensul că trebuie să ofere justificări pentru acțiunile sale, pe care, în lipsa adoptării catalogului de drepturi fundamentale, nu ar fi obligat să le ofere”⁶¹. Într-adevăr, „legiuitorul nu poate și nici nu ar trebui să prevadă totul”⁶², însă vom prezenta în cele ce urmează câteva situații, dintre nenumărate altele, în care nu putem discuta despre irealizabile obiective pe care cetățenii le cer și acesta ar trebui să le îndeplinească ci despre o indiferență, o pasivitate a autorităților competente în acest domeniu, fapt ce duce la dezinformare, conservarea mediocrității și nu într-o mică măsură la încălcarea unui drept fundamental. Deși actele normative, deciziile și atitudinile pe care le vom supune analizei sunt contrare principiilor de drept, dorim să ne exprimăm considerația față de legiuitor întrucât se reușește prin textul constituțional, art. 31, „exprimarea juridică a unui conținut complex și dinamic”⁶³ într-o manieră succintă dar care oferă posibilitatea expansiunii limitelor acestuia aflate în continuu progres.

Considerăm că este de interes să dezvoltăm și ideea din spatele titlului ales pentru proiectul nostru, nu întâmplător, încercând să evidențiem antiteza dintre atitudinea autorităților și nevoia cetățenilor prin jocul de cuvinte „uz sau abuz”.

⁶⁰ Marcela Radu, *Constituția României și legislație conexă*, Editura Universul juridic, București, 2020, p. 18

⁶¹ R. D. Popescu, C.-M. Văduva, *Sociologie juridică. Clarificări conceptuale și aplicații*, Editura Hamangiu, 2020, p. 215

⁶² M. Bădescu, *Teoria generală a dreptului. Curs universitar*, ed. a VI-a, Editura Hamangiu, 2020, p. 110

⁶³ I. Muraru, E. S. Tănăsescu, *Drept constituțional și instituții politice. Volumul I*, Editura C. H. Beck, București, 2016, p. 181

Deși de cele mai multe ori cuvântul *uz* este folosit având o conotație materială, cu înțeles de întrebuintare, folosință, în cazul drepturilor acesta transcende planul evident, strict fizic de aplicabilitate. Astfel că, utilizat în acest context cu rolul de a accentua utilitatea și necesitatea accesului la informația din cele diverse domenii, vitală în majoritatea activităților umane, acest *uz* al mijloacelor de informare puse la dispoziția cetățeanului de către stat devine indispensabil, cu atât mai mult cu cât tema discuției se îndreaptă către mediul juridic, cunoașterea legii. De cealaltă parte, *abuzul* poate fi înțeles chiar ca refuzul de restituire a unui obiect încredințat spre păstrare, acest „obiect” fiind dreptul la informație ce se află în mâinile statului, cetățenii având speranța că va fi conservat și perpetuat însă deseori acest lucru nu se îndeplinește.

Un prim exemplu elocvent întru susținerea afirmațiilor noastre îl constituie atitudinea impasibilă a autorităților cu privire la asigurarea unui acces facil al cetățenilor la legile din România. Este lesne de înțeles că asigurarea accesului fizic gratuit fiecărui cetățean la acestea este imposibil, însă autoritățile competente ignoră realitatea socială din prezent, sub numeroase aspecte. Deși orice informație de interes public ar putea fi doar la un click distanță, se alege, putem îndrăzni a spune chiar arbitrar fiindcă situația persistă, fie ca acestea să fie foarte greu de accesat, fie disponibile doar cu plată. În speță, amintim site-ul Monitorului Oficial, unde, în urma unei uzuale accesări, observăm prezența a numeroase reclame ce promovează diverse acte normative, legi etc. spre a fi cumpărate în format tipărit dar mai cu seamă lipsa a unei rudimentare comenzi de căutare. Astfel că, pentru a accesa un anume act prezent în această arhivă virtuală trebuie realizate numeroase demersuri. Găsim ulterior și o posibilitate de căutare utilizând variate filtre însă doar în cadrul aplicației „expert-monitor”, ce ne oferă acces doar la detalii generale despre diversele acte normative, cum ar fi: emitentul, data publicării, tipul actului ș.a.m.d dar nu și conținutul propriu-zis al actului. Concret, în schimbul sumei de 120 de lei lunar, cetățeanul va avea acces complet la „expert-monitor”, deci și la conținutul actelor normative, menționând că aplicația pune la dispoziția abonatului doar documente mai noi de 1989. Acest fapt este, de asemenea, criticabil, o comparație simplă ne reliefează o atitudine demnă de respect, anume, atitudinea statului francez, care pune la dispoziția cetățenilor săi, în format virtual, toate actele normative din Franța, începând cu Codul lui Napoleon⁶⁴. De altfel, și în arhivele românești se regăsesc o multitudine de acte de o vârstă și încărcătură istorică considerabile, de interes public, însă scopul urmărit de stat pare să fie ca acestea să fie date uitării, rămânând neatinse pe rafturi, în timp ce efortul de a le publica în spațiul virtual ar fi insignifiant în comparație cu valoarea pe care ar aduce-o în viețile noastre dacă ar fi ușor accesibile, opinie parțial contrară unor opinii doctrinare⁶⁵. Un alt aspect al realității sociale actuale ignorat de autorități este rata alarmantă a analfabetismului și analfabetismului funcțional (40-45% din elevi,

⁶⁴ A se vedea: [//www.legifrance.gouv.fr/](http://www.legifrance.gouv.fr/), accesat la data:21/02/2022

⁶⁵ Pentru dezvoltări, a se vedea Popescu, A. V. (2018). Dreptul la informație – între garanții și limitări (teză de doctorat). Citată de la <http://www.doctorat.ase.ro/>, accesat la data: 21/02/2022

conform testelor PISA din ultimul deceniu, ținând cont de variațiile de conceptualizare și de marjele de eroare⁶⁶), care aflându-se în sinergie cu lipsa perspectivei de soluționare a acestor probleme și lacunara garantare dreptului la informație, poate avea consecințe dramatice pentru viitorul României. În anticiparea posibilelor contraargumente, exceptând site-urile profesioniștilor ce urmăresc obținerea unui profit prin oferirea serviciilor de acces la legislație, constatăm că există totuși site-uri ce pun la dispoziție legislația României într-un format accesibil tuturor. În acest caz menționăm „legislatie.just.ro”, parte dintr-un proiect european, implementat de Ministerul Justiției. Din păcate, acest site prezintă, de asemenea, lacune și ridică următoarele semne de întrebare: dacă s-a reușit facilitarea accesului la o mică parte din legislația uzuală (Codul Civil și Codul Penal) prin intermediul unei interfețe intuitive, de ce nu s-a reușit același lucru și pentru alte acte normative de o importanță cel puțin comparabilă, accesul la acestea realizându-se folosind filtre pe care doar persoanele cu cunoștințe în domeniu le pot aplica cu succes? De ce lipsește, de exemplu, Constituția României de pe această primă pagină, având în vedere că prin căutarea cuvântului cheie „Constituția” rezultatele sunt numeroase, iar cel mai relevant, Constituția actuală se pierde printre rezultatele căutării? Sunt numeroase întrebări ce survin, așa cum interpretăm noi, luând în considerare și lipsa de educație, de instruire a celor cărora legiuitorul se adresează. Având în vedere situația educațională a tinerilor din România, așa cum a fost evocată mai sus, ce afectează și un număr similar de adulți, simpla garantare a accesului la informațiile legislative este benefică însă nu suficientă. Asumându-ne că obiectivul general al statului este de a asigura bunăstarea, dezvoltarea și securitatea cetățenilor, implicit eficiența lor informare și educare, ne așteptăm și ne dorim ca statul să depună un efort suplimentar spre îndeplinirea acestor scopuri.

În al doilea rând, un truism la fel de grăitor îl reprezintă faptul că valoarea informației este cuantificabilă atât timp cât ea este procurată în timp util. Dacă acest principiu se alterează, intervenienții devin responsabili pentru orice denaturare a realității survenite ulterior. Concret, putem aminti Ordonanța de urgență nr. 16/2022 pentru modificarea art. 7 alin. (13) din Legea nr. 52/2003 privind transparența decizională în administrația publică. Pe scurt, acest articol privește accesul cetățenilor la procesul de elaborare a actelor normative și de luare a deciziilor. Așa cum statuează alin. (2) al acestui articol, anunțul referitor la elaborarea unui proiect de act normativ va fi adus la cunoștința publicului, în condițiile alin. (1), cu cel puțin 30 de zile lucrătoare înainte de supunerea spre avizare de către autoritățile publice. Inițial, alin. (13) făcea posibilă derogarea de la acest termen, în cazul unei posibile grave atingeri aduse interesului public, în circumstanțe speciale, actele normative erau supuse aprobării în procedura de urgență prevăzută de reglementările în vigoare. Această ordonanță modifică alin. (13) astfel: proiectele de acte normative se supun adoptării și anterior expirării

⁶⁶ A se vedea: <https://www.edupedu.ro/analfabetismul-funcțional-din-romania-depășeste-50-si-aceasta-nu-este-cea-mai-mare-problema-a-sistemului-educational-din-romania-cercetatorul-dacian-dolean/>, accesat la data:24/11/2022

termenului de 30 de zile. Considerăm că legiuitorul a omis cel puțin o etapă extrem de importantă în fundamentarea științifică a acestei ordonanțe: „determinarea (anticiparea) efectelor posibile ale viitoarei reglementări, a costului social al proiectatei reforme legislative”⁶⁷. Mai precis, observăm că legiuitorul nu păstrează un echilibru între prerogativa administrației publice de a adapta termenul înainte de care actele normative nu pot fi supuse adoptării și fermitatea, precizia cu care el trebuie să legisfeze, să stabilească anumite limite astfel încât să îngreudească posibila manifestare a unor considerente de oportunism. Această lege pare să permită celor interesați să supună avizării actele normative, într-o situație de urgență, oricând după publicarea acestora, deci și după un timp indubitabil insuficient pentru informarea corectă a cetățeanului. În opinia noastră, legiuitorul tinde spre o prea mare încredere în buna-credință cu care acționează cei însărcinați cu realizarea administrației publice.

Nu în ultimul rând, dorim să marcăm corelația dintre principiul asigurării echilibrului între dinamica și statica dreptului⁶⁸ și garantarea dreptului la informație. „Legile sunt numeroase și instabile, adesea redactate greșit[...] sunt lipsite de efectivitate”⁶⁹, raportul dintre statornicia normei și intervenția legiuitorului pentru modificarea acesteia este disproporționat, iar afectarea principiilor legiferării, dar și a drepturilor cetățenești este evidentă. O exemplificare elocventă se realizează analizând Legea nr. 161/2003 privind unele măsuri pentru asigurarea transparenței în exercitarea demnităților publice, a funcțiilor publice și în mediul de afaceri, prevenirea și sancționarea corupției, cu precădere Capitolul III, „Incompatibilități”. Secțiunile a 2-a, a 3-a și a 4-a prezintă nenumărate amendamente aduse, într-un interval de timp relativ scurt, de doar câțiva ani, articolelor ce privesc incompatibilitățile aferente funcțiilor de parlamentar, membru al Guvernului, respectiv ales local. O astfel de avalanșă de modificări sau completări, prin intermediul legilor, ordonanțelor de urgență etc. nu poate decât să aducă atingere inteligibilității legilor și să constituie, de fapt, un factor esențial al crizei legii contemporane⁷⁰. Desigur, consecințele acesteia se răsfrâng nemijlocit asupra dreptului la informație întrucât evoluția acestor legi este dificil de urmărit, cu atât mai mult atunci când avem în vedere faptul că există alte legi conexe, privitoare la aceeași materie pe care o completează, astfel creându-se o stare de confuzie. Deși nu găsim argumente în favoarea acestor forme îndoielnice pe care legile le îmbracă deseori, inclusiv în acest caz, putem spera că nu sunt, în fapt, dorite de legiuitor ci reprezintă doar acele situații asupra cărora acesta nu a putut acționa creativ și predictiv.

Fundamentul concluziilor acestei lucrări este expresiv redat de sintagma: Legea este modalitatea prin care statul interferează cu cetățenii. Dacă aceștia nu au acces gratuit la întreaga legislație a statului se creează, după cum am văzut, diferite

⁶⁷ M. Bădescu, *Teoria generală a dreptului. Curs universitar*, ed. a VI-a, Editura Hamangiu, 2020, p. 216

⁶⁸ A se vedea autori precum: M. Bădescu, I. Muraru, E. S. Tănăsescu, N. Popa, S. Cristea

⁶⁹ *Idem*, p. 130

⁷⁰ *Ibidem*

situații în care principiile fundamentale ale dreptului nu mai sunt respectate. Egalitatea este un principiu de o importanță cardinală pentru o societate democratică bazată pe principiile statului de drept⁷¹. Cu siguranță, nu putem discuta despre principiul egalității în drepturi, astfel cum este el statuat în art. 16 din Constituția României, dacă informațiile privitoare la legile statului nu sunt accesibile tuturor fără discriminări sau intemperii. De fapt, consecințele apar și la nivel mai înalt, Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene prevede în art. 11 libertatea de exprimare și de informare, precum și dreptul de acces la documente, în art. 42. În fine, important este să subliniem aplicabilitatea practică a soluțiilor pe care le-am conceput. În primul rând, dorim să vedem o adevărată implicare activă a aparatului de stat în elaborarea unei platforme, demne de realitatea istorică pe care o trăim, a avansului tehnologic fără precedent, care să faciliteze accesul cetățenilor la legislația României, fără plată, cu o interfață prietenoasă, ușor accesibilă și celor care nu au studii în domeniul juridic. Se poate urma modelul francez, cum de altfel se întâmplă și în alte arii ale dreptului⁷².

De asemenea, pentru combaterea îngreunării accesului la informație considerăm absolut necesară o riguroasă procedură de legiferare. Aceasta presupune asigurarea transparenței și predictibilității normelor juridice și, nu într-o mai mică măsură, desfășurarea cercetării științifice aferente edictării unei noi norme de drept. Nerespectarea acestor principii duce inevitabil la o lege intempestivă sau la modificarea repetată a acesteia, transformând-o într-o lege contrară statului de drept⁷³. Cunoașterea universală și generală a legii rămâne un fundament al realizării justiției, chiar dacă reprezintă, de fapt, o utopie, într-adevăr, indispensabilă existenței dreptului. Dacă se dorește realizarea unei reforme a justiției trebuie urmărită în detaliu relația dintre legislator și cetățean. Dacă realitățile celor doi nu se întrepătrund, primul nu încearcă să îl ajute pe cel din urmă să atingă acea utopie, iar la rândul său acesta nu depune efortul necesar împlinirii acestei evoluții, principiile statului de drept vor suferi.

Propuneri de lege ferenda

Opinăm că soluțiile practice propuse trebuie să fie susținute și de un cadru legislativ precis și ofertant, concomitent. Așadar, propunem următoarele amendamente legislative:

În virtutea unei viitoare revizuirii a Constituției României:

- ❖ Art. 31, alin. (1) - Accesul persoanelor la informațiile de interes public, în sensul de a le primi, recepta, căuta sau dispune de acestea, nu poate face obiectul vreunei îngrădiri.

⁷¹ I. Leș, M. Enache, *Instituții procesual civile în jurisprudența Curții Constituționale*, Editura C. H. Beck, 2021

⁷² Este relevantă relația dintre Codul Civil francez și Codul Civil român

⁷³ M. Bădescu, *op. cit.*, p. 127

În situația modificării Legii nr. 52/2003, prin OUG nr. 16/2022:

- ❖ Art. 7, alin. (13) - Prin excepție de la prevederile alin. (2), în cazul reglementării unei situații urgente sau a uneia care, din cauza circumstanțelor sale excepționale, impune adoptarea de soluții imediate, în vederea evitării unei grave atingeri aduse interesului public, proiectele de acte normative se supun adoptării și anterior expirării termenului prevăzut de respectivul alineat, *dar nu în mai puțin de 3 zile de la publicare.*

În posibilitatea unei ulterioarei completări a Legii nr. 202/1998, privind organizarea Monitorului Oficial al României:

- ❖ Art. 1 și art. 18 - Propunem completarea acestora cu scopul de a fi prevăzut prin lege publicarea în format electronic (pe site-ul Monitorului Oficial) și a unei versiuni complete a viitoarelor acte normative ce vor intra în vigoare, nu doar informații cu caracter general referitoare la actul publicat.

În materia incompatibilităților profesionale prevăzute de lege:

- ❖ Propunem unificarea legislației într-o *Lege a incompatibilităților profesionale.*

Bibliografie

- S. Cristea, C. Munteanu-Jipescu, *Doctrină juridică, Caiet de seminar*, ed. a IX-a, Editura Universul juridic, București, 2021.
- Cătălin-Silviu Săraru, *Dreptul administrativ - principalul instrument de reglementare a activității administrației publice*, Editura ASE, București, 2020.
- Cătălin-Silviu Săraru, *Drept administrativ. Probleme fundamentale ale dreptului public*, Editura C.H. Beck, București, 2016.
- I. Muraru, E. S. Tănăsescu, *Drept constituțional și instituții politice*. Vol. I, Editura C. H. Beck, 2016, București
- I. Muraru, E. S. Tănăsescu, *Drept constituțional și instituții politice*. Vol. II, Editura C. H. Beck, 2017, București
- M. Bădescu, *Drept constituțional și instituții politice, Curs universitar*, ed. a VI-a, Ed. Editura Hamangiu, 2020, București.
- V. C. Soare, *Drept constituțional*, Editura Hamangiu, 2021, București.
- Popescu, A. V., *Dreptul la informație – între garanții și limitări* (teză de doctorat), (2018). Citită de la <http://www.doctorat.ase.ro/>
- I. Leș, M. Enache, *Instituții procesual civile în jurisprudența Curții Constituționale*, Editura C. H. Beck, 2021, București.

- R. D. Popescu, C.-M. Văduva, *Sociologie juridică. Clarificări conceptuale și aplicații*, Editura Hamangiu, 2020, București.
- M. Bădescu, *Teoria generală a dreptului. Curs universitar*, ed. a VI-a, Editura Hamangiu, 2020, București.
- S. Cristea, *Teoria generală a dreptului. Curs universitar*, ed. a IV-a, Editura C.H. Beck, 2020, București
- Analfabetismul funcțional: A se vedea: <https://www.edupedu.ro/analfabetismul-funcional-din-romania-depaseste-50-si-aceasta-nu-este-cea-mai-mare-problema-a-sistemului-educational-din-romania-cercetatorul-dacian-dolean/>
- Cunoașterea legii între scuză și obligație, Program de legislație românească și europeană, link de acces: <https://www.legistm.ro/blog/cunoasterea-legii---intre-scuza-si-obligatie-5801>
- Legea care introduce educația juridică în școli a fost promulgată, UNBR, link de acces: <https://www.unbr.ro/legea-care-introduce-educatia-juridica-in-scoli-a-fost-promulgata/>
- Légifrance – Le service public de la diffusion du droit, link de acces: <https://www.legifrance.gouv.fr/>
- Constituția României și legislație conexasă, Ed. Universul juridic, București
- Codul Civil, legislație consolidată și index, Ed. Universul juridic, București

Provocări etice ale ingineriei genetice în contextul progresului științific. Dinamica dreptului și secolul XXI

Ruxandra GRĂJDAN⁷⁴

Aisha MAHMOOD⁷⁵

Abstract

Pornind de la necesitățile medicale actuale ale societății, articolul își propune evidențierea unei corelații între reglementarea de lege lata care periclitează realizarea unor drepturi subiective fundamentale ale ființei prin susținerea deficitară a domeniului ingineriei genetice și satisfacerea acestor nevoi ale omului contemporan. Prezentând ingineria genetică în accepțiunile sale, se face o deosebire conceptuală și morală între aceasta și eugenie, totodată prezentându-se cadrul normativ relevant, anume în domeniul reproducerii umane asistate medical, selecția embrionară și avortul eugenic, focalizând atenția normativă, științifică și istorică pe două practici ale ingineriei genetice subestimate în ce privește potențialul benefic de către legiuitorul român. Evocând descoperirea medicală în domeniul geneticii, CRISPR-Cas9, se prezintă potențialul editării genetice a embrionilor umani cu scopul eradicării definitive a unor afecțiuni medicale grave, aspect care creează un așa-zis vaccin genetic, interzis de legislația națională actuală. Totodată, se prezintă în manieră critică implicațiile genetice și morale ale permisiunii legii cu privire la o asemenea procedură. O a doua procedură conexă ingineriei genetice, clonarea, este explicată; în timp ce perspectiva clonării reproductive este exclusă din cauza problemelor pe care le implică la nivelul individualizării persoanei și la nivelul eficientizării realizării drepturilor subiective menționate, clonarea terapeutică este îmbrățișată. În acest sens, sunt evidențiate neajunsurile cadrului legal național care fac dificilă, chiar imposibilă o procedură care, în fapt, asigură o viață sănătoasă, în spiritul umanist al dreptului.

Cuvinte-cheie: *Inginerie genetică, dreptul la viață, dreptul la sănătate, reproducerea umană asistată medical, editare genetică a embrionilor, clonare terapeutică, clonare reproductivă*

Parte a biotehnologiei, ingineria genetică țintește spre modificarea materialului genetic al organismului în mod deliberat, de regulă prin introducerea unui material genetic dezirabil în ADN. Astfel, ingineria

⁷⁴ Student, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Drept, e-mail: grajdanruxandra21@stud.ase.ro

⁷⁵ Student, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Drept, e-mail: mahmoodaisha@stud.ase.ro

genetică se deosebește de modificarea genetică prin elementul intențional al celui care determină mutația. Interesul pentru această fațetă a biotehnologiei, care studiază tocmai modul în care ființa umană se poate adapta conform evoluției tehnologice actuale, este cu atât mai evident în secolul posibilităților genetice, cu cât cerințele dezvoltării nivelului de trai al persoanelor, ale ameliorării stării de sănătate a acestora și noile încercări medicale se diversifică în sistemul nevoilor cvasi-saturabile.

Cu toate acestea, în lumea mult schimbată de astăzi se afirmă și se menține o neliniște a bioeticii care împiedică în multe state ale lumii un real progres al științei în beneficiul persoanelor, astfel încât în prezent dreptul este chiar bariera în fața desfășurării unor probleme medicale grave. În acest sens, lucrarea își propune a aborda subiectul ingineriei genetice, într-o manieră originală, vizionară și umanistă, ca posibilitate de ajutorare a ființei umane, a existenței acesteia, știință și mecanism prin care s-ar asigura conținutul normelor juridice diverse, garantând astfel drepturile subiective ale persoanelor.

Prin urmare, scopul unei lucrări cu caracter științific pe tema ingineriei genetice umane este de a ne ralia opiniilor care încurajează îmbrățișarea unor proceduri de inginerie genetică în măsura în care acestea sunt un real avantaj pentru individ, contribuind decisiv la existența și sănătatea ființelor umane. Obiectivul cuprinde aducerea unor argumente solide printr-un conținut relevant care să justifice o propunere *de lege ferenda* conformă realității și cauzată de aceasta, cu precădere pentru dreptul intern român. În cele din urmă, justificarea abordării acestei teme este cu atât mai pertinentă, cu cât în anul 2019 rata fertilității mondiale se prezenta într-o continuă descreștere⁷⁶, afecțiunile genetice afectează din ce în ce mai multe persoane, iar în întreaga lume aproape trei miliarde de oameni sunt purtători ai unor afecțiuni genetice oculare⁷⁷, astfel încât pare că știința și medicina pot fi dezvoltate în continuare, în așa fel încât să reprezinte o metodă de ocrotire a unor drepturi fundamentale.

Lucrarea va aborda cele două fațete ale biotehnologiei, eugenia și ingineria genetică, evoluția istorică a gradului de reglementare juridică determinat de evoluția societății și, inerent, a dreptului, ulterior analiza unor

⁷⁶ În 2019, rata fertilității mondiale era de 2,402 copii născuți per femeie, un trend descendent care se menține astfel încă din 1960: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?end=2019&start=1960&view=chart>, data ultimei accesări: 4 martie 2022.

⁷⁷ Mor Hanany, Carlo Rivolta, Dror Sharon, Worldwide carrier frequency and genetic prevalence of autosomal recessive inherited retinal diseases în „Proceedings of the National Academy of Sciences”, Vol. 117, No. 5, 2020, pp. 2710-2716, disponibil la: <https://www.pnas.org/doi/abs/10.1073/pnas.1913179117>, data ultimei accesări: 4 martie 2022, p. 2710.

practici de inginerie genetică apte să satisfacă nevoile medicale ale societății, anume editarea genetică embrionară și clonarea, fără a neglija însă contradicțiile dintre oportunitate, etică și realitate cât privește reglementarea juridică a acestora sau, mai degrabă, lipsa evidentă a unei reglementări juridice coerente în domeniul amintit.

Eu genos și corelația cu ingineria genetică

Dinamica dreptului pare a fi depășită de știința aflată în continuu proces de evoluție, la nivel internațional remarcându-se în anumite domenii ale ingineriei genetice un vid legislativ cauzat de dificultatea de a stabili o limită clară între ceea ce este etic și ceea ce constituie un grav prejudiciu asupra vieții și integrității umane. Din această perspectivă, biotehnologia secolului XXI este permanent comparată cu practicile eugenice care s-au dovedit a fi un mijloc de discriminare și un pericol real asupra societății și intereselor individuale, corelația dintre cele două fiind sursa controverselor și piedica în calea unei reglementări prin care să se asigure nu îmbunătățirea speciei, ci progresul medicinei în beneficiul omului, privit individual. Această reticență își are originile, în mod justificat, în istoria eugeniei.

Cuvântul „eugenie” provine din limba greacă și înseamnă „bine născut”, noțiunea definind de-a lungul istoriei un set de idei referitoare la îmbunătățirea speciei umane prin diverse mijloace care au stat la baza multor comportamente, legi și mișcări sociale împotriva umanității. Exemplul arhicunoscut este acela al Holocaustului, al crimelor împotriva acelor considerați ca făcând parte dintr-o „specie inferioară”. Originea acestor practici datează însă din Antichitate, prin prisma unei idei promovate de Platon de a crea o categorie specială de paznici prin reproducerea selectivă⁷⁸, dar și prin anumite obiceiuri ale romanilor de a decide asupra vieții copiilor, conform spuselor lui Seneca „distrugem nou-născuții anormali la naștere; și copiii, dacă s-au născut slabi sau deformați, i-am înecat”. Teoria lui Charles Darwin propusă în „Originea Speciilor” și îmbinată cu perspectiva lui Francis Galton din 1883 a reprezentat izvorul termenului de „eugenie”, explicat astfel: „știința care studiază toate influențele ce îmbunătățesc calitățile înnăscute ale unei rase”⁷⁹. Ulterior, practicile eugenice au devenit un eveniment de mare amploare, secolele XIX și XX fiind marcate de propagarea unor concepte menite fie să interzică procrearea unor anumite categorii de persoane, fie să îmbunătățească trăsăturile altora, de exemplu prin intermediul efectului

⁷⁸ Nicolae Sfetcu, *Eugenia: Trecut, prezent, viitor*, Editura MultiMedia Publishing, 2018, pp. 6-7.

⁷⁹ *Ibidem*.

Flynn de potențare a IQ-ului oamenilor⁸⁰. S-a conturat, așadar, o distincție între eugenia negativă, ce include sterilizarea și eutanasia, și eugenia pozitivă ce se concentra asupra creării unor ființe umane dezvoltate din punct de vedere genetic. Recunoașterea internațională a eugeniei s-a definitivat începând cu anii 1900, când aceasta a devenit obiect de studiu academic și de dezbatere în cadrul a trei conferințe din Londra și New York.⁸¹ Astfel, numeroase state au recunoscut din punct de vedere juridic practici precum sterilizarea celor suferinzi de boli psihice sau interzicerea căsătoriei interracială (permisă în SUA până în anul 1967), măsuri similare fiind adoptate de țări din întreaga lume, cum ar fi Canada, Brazilia, Australia, Japonia și Coreea. Reglementarea defectuoasă și normele contrare binelui ființei umane au reprezentat însă începutul declinului eugeniei.

Finalul celui de al Doilea Război Mondial a marcat în mare măsură o schimbare de perspectivă și, totodată, juridică la nivel mondial. În acest sens, au fost adoptate acte normative mai stricte, menite să permită eugeniei a exista numai cu condiția respectării drepturilor fundamentale ale omului. Totuși, limita subtilă dintre progresul medical și prejudicierea individului a marcat evoluția biotehnologiei prin nesiguranță și chiar incertitudine legislativă, chiar dacă în prezent anumite practici sunt încă permise.

Sedes materiae

Legislația existentă se construiește în jurul principiilor bioeticii, fiind permise acele practici ce servesc apărării drepturilor omului. În ceea ce privește permiterea anumitor practici eugenice și etica ingineriei genetice, în România există dispoziții legale relevante în Codul Civil, cu precădere la art. 62, iar la nivel internațional în mai multe acte normative. Astfel, prin Convenția Europeană din 4 aprilie 1997⁸² se au în vedere limitele procedurilor biotehnologiei în raport cu drepturile omului [art. 1-4, art. 10 și art. 15-17] și consimțământul acestuia [art. 5-9]. Aplicabilitatea ingineriei

⁸⁰ Elizabeth Hopper, An introduction to the Flynn Effect, 2018, disponibil la: <https://www.thoughtco.com/an-introduction-to-the-flynn-effect-4159830>, data ultimei accesări: 10 martie 2022.

⁸¹ Nicolae Sfetcu, *op. cit.*, pp. 38-40.

⁸² Convenția europeană semnată de statele membre Consiliului Europei, ratificată prin Legea nr. 17/2001 privind ratificarea Convenției europene pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane față de aplicațiile biologiei și medicinei, Convenția privind drepturile omului și biomedicina, semnată la Oviedo la 4 aprilie 1997, și a Protocolului adițional la Convenția europeană pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane față de aplicațiile biologiei și medicinei, referitor la interzicerea clonării ființelor umane, semnat la Paris la 12 ianuarie 1998, publicată în M. Of. nr. 103 din 28 feb. 2001.

genetice în raport cu ființa umană și modificarea genetică a acesteia constituie obiectul Declarației universale privind genomul uman, elaborată de Comitetul Internațional de Bioetică UNESCO și aprobată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite în 1998, și Declarația universală privind bioetica și drepturile omului, elaborată de Comitetul Internațional de Bioetică UNESCO, aprobată în 2005, care dispun că „Genomul omului semnifică patrimoniul întregii omeniri” și definesc principii precum demnitatea, libertatea de decizie, respectul față de om prin raportare la practicile de cercetare biologică.

Referitor la protecția juridică a invențiilor din ramura ingineriei genetice, Parlamentul European și Consiliul Uniunii Europene au adoptat Directiva 98/44/CE din 6 iulie 1998 prin care s-a avut în vedere crearea unei norme juridice comune pentru statele membre⁸³, în urma depistării neconcordanțelor legislative; astfel, s-a reglementat caracterul brevetabil al invențiilor biotehnologice, „corpul uman, în diversele sale stadii de formare și dezvoltare și simpla descoperire a unuia dintre elementele sale, inclusiv secvența sau secvența parțială a unei gene” nefiind brevetabil [art. 5].

Dispozițiile generale în materia reproducerii umane asistate sunt reglementate în România de Codul Civil în art. 63 alin. (3) și art. 441-447. În prezent există un vid legislativ în domeniul fertilizării *in vitro* și al reproducerii cu ajutorul unei mame surrogat, în ciuda existenței unui proiect de lege din 2012 în acest sens, Legea privind sănătatea reproducerii și reproducerea umană asistată medical, ulterior declarată neconstituțională prin Decizia CCR nr. 418/2005, M. Of. nr. 664 din 26 iulie 2005. Lipsa reglementării este remarcabilă și la nivel internațional, întrucât nu există o practică unitară și nici un act normativ care să stabilească condițiile desfășurării acestor proceduri. Aceeași situație se aplică și în cazul întreruperii cursului sarcinii, singurele prevederi legale fiind, în România, regăsite în Codul Penal art. 201-202. Trebuie menționată și Legea nr. 95/2006 privind reforma din domeniul sănătății care în Titlul VI art. 141-162 se referă la donarea de organe, țesuturi și celule de origine umană. De altfel, în România, art. 65 din Codul Civil fixează condițiile examenului caracteristicilor genetice, iar art. 144, alin. (1) din Legea nr. 95/2006 face posibilă donarea celulelor stem numai în scop terapeutic, dar nu reglementează însă crearea unui embrion din celule stem și nici donarea embrionilor rămași în urma procedurii *in vitro*. De altfel, art. 63 alin. (2) interzice crearea de embrioni umani în scopuri de cercetare.

⁸³ Transpusă în legislația națională prin Legea 64/1991 privind brevetele de invenție, republicată, M. Of. nr. 613 din 19 august 2014.

Printre actele normative internaționale din domeniul cercetării genetice și al testării pe embrioni se regăsesc Convenția Europeană din 4 aprilie 1997 [art. 11-14 și art. 18] și Directiva 98/44/CE [art. 6 alin. (2) lit. (c)]. Dispozițiile în materia clonării reproductive sunt strict prohibitive conform Codului Civil art. 63 alin. (2), în timp ce clonarea terapeutică constituie un domeniu nereglementat îndeosebi național, deși importanța existenței unui cadru juridic bine stabilit este esențială pentru ca medicina să poată veni cu un nou sprijin în favoarea omului. Singurul indiciu legislativ în favoarea clonării terapeutice se află în Hotărârea Guvernului nr. 324/2022 pentru aprobarea Contractului de finanțare dintre Guvernul României reprezentat de Ministerul Investițiilor și Proiectelor Europene și Fondul European de Investiții⁸⁴ unde este anexat contractul propriu-zis care stipulează și: „Atunci când acordă sprijin pentru finanțarea cercetării, dezvoltării sau aplicațiilor tehnice referitoare la: (vii) clonarea umană în scopuri de cercetare sau terapeutice; și (viii) organisme modificate genetic ("OMG"), EIF va solicita din partea intermediarilor financiari o asigurare adecvată și specifică cu privire la controlul aspectelor legale, de reglementare și etice legate de astfel de clonării umane în scopuri de cercetare sau terapeutice și/sau OMG-uri.”

Practici acceptate. Dileme morale

Eugenia clasică se manifestă sub forma întreruperii cursului sarcinii, a utilizării metodelor contraceptive sau a acordării de stimulente financiare pentru părinți, în timp ce noua eugenie, liberală, este ilustrată prin prisma dezvoltării ingineriei genetice. De actualitate sunt și practicile ce urmăresc inseminarea artificială *in vitro* și testarea prenatală pentru tulburări genetice. Din punct de vedere legislativ, nu numai reproducerea umană asistată nu este reglementată în mod uniform la nivel global, dar și problemele etice ce se impun când vine vorba despre metodele utilizate sunt intens dezbătute.

Deși slab reglementate, în România sunt permise, prin comparație cu alte state, o serie de practici specifice ingineriei genetice, fără a exista tendințe eugenice, de selectare umană, astfel că fertilizarea *in vitro* „nu este admisă pentru alegerea sexului viitorului copil decât în scopul evitării unei boli ereditare grave legate de sexul acestuia”⁸⁵. Din aceeași perspectivă este abordată și situația reproducerii asistate cu terț donator. Codul Civil explicitează faptul că între donator și copil nu va fi stabilită o legătură de filiație, precum că donatorul nu are nicio răspundere [art. 441]. Spre

⁸⁴ M. Of. nr. 241 din 11 martie 2022.

⁸⁵ Codul Civil (Legea nr. 287/2009), publicat în M. Of. nr. 505 din 15 iulie 2011, art. 63 alin. (3).

deosebire, de exemplu, de statul american California, legea românească nu permite reproducerea umană asistată decât părinților în sensul de „un bărbat și o femeie sau o femeie singură” [art. 441 alin. (3)]. Dilemele de ordin moral pe care aceste practici le ridică sunt printre cauzele ce determină această instabilitate legislativă, dat fiind rolul ingineriei genetice în apariția și reușita acestor proceduri, mai ales din posibilitatea oferită viitorilor părinți de a alege gene pe care vor să le evite pentru copil⁸⁶. În cadrul ingineriei genetice, pentru fertilizări artificiale, a debutat astfel testarea genetică a embrionilor, diagnoza genetică a embrionilor înainte de implantare ce se realizează prin screening genetic cu scopul de a detecta orice fel de risc de îmbolnăvire a copiilor⁸⁷, cu selectarea ulterioară a embrionului în cazul în care au predispoziție genetică spre anumite mutații sau boli. Deosebirea dintre această selecție și cea specifică eugeniei nu este în momentul actual bine definită de specialiști, însă este remarcat pericolul etic cauzat de faptul că DGP⁸⁸ (Diagnoza Genetică de Preimplantare) poate descoperi și alte amprente genetice ale fătului, aspecte ce țin de frumusețe, inteligență⁸⁹, iar procedura poate deveni una de tip eugenic la scară largă, prin care această practică să fie din nou promovată și acceptată inclusiv de societate. De asemenea, există critici la adresa testării genetice ce explică ideea conform căreia sunt încălcate drepturile persoanelor cu dizabilități, ori a copiilor cu Sindrom Down, aceste probleme medicale nefiind un motiv pentru selectarea copiilor.

Dintr-o perspectivă asemănătoare este analizată și întreruperea cursului sarcinii, legală în majoritatea țărilor, inclusiv în România, până la un moment determinat din timpul acesteia. Codul Penal românesc fixează condițiile ce încadrează întreruperea cursului sarcinii ca agresiune asupra fătului, potrivit art. 201 din Codul Penal, fiind obligatoriu ca procedura să se desfășoare într-o instituție medicală specializată, de către un medic și nu mai târziu de paisprezece săptămâni de la începutul sarcinii, pe de altă parte, nefiind necesar să existe motive de ordin medical pentru ca avortul să fie legal. Există însă și state ca Vatican, unde avortul este complet interzis, chiar dacă sarcina pune în pericol viața mamei, ori țări care au legalizat această practică doar pentru cazurile în care sănătatea copilului este îndoielnică. Avortul eugenic, reglementat în România printr-o dispoziție legală confuz formulată, art. 201 alin. (6) din Codul Penal, presupune situațiile în care se descoperă probleme medicale ale fătului, iar în acest sens

⁸⁶ Nicolae Sfetcu, *op. cit.*, p. 15.

⁸⁷ *Idem*, pp. 83-84.

⁸⁸ Consacrată la nivelul ONU jurisprudential prin Decizia 54270/10, Costa și Pavan v. Italia, CEDO, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112993> vizitat la 9 martie 2022.

⁸⁹ Nicolae Sfetcu, *op. cit.*, pp. 83-84.

există dispute și păreri contrare ale diferitelor organizații. Susținătorii avortului selectiv al persoanelor cu dizabilități sunt grav criticați de activiștii ce susțin faptul că acesta promovează ideea conform căreia copiii cu dizabilități nu merită să trăiască, în timp ce grupările feministe fixează principiul dreptului femeii de a alege modul în care dispune de propriul corp.

În mod real, dilema morală cauzată de aceste componente ale ingineriei genetice este îndreptățită a exista și constituie obstacolul pentru care nu există o reglementare juridică la nivel internațional, deși aceasta este esențială în contextul științifico-medical din prezent.

Editarea genetică a embrionilor și potențialul „vaccin genetic”

Subiectul „editării” genetice a embrionilor umani cu scop terapeutic, de tratare a diverselor dezechilibre genetice care evoluează în direcția unor afecțiuni medicale cel mai adesea ereditare, a fost îndelung dezbătut, mai ales în lumina afirmării unui mecanism de modificare genetică a persoanelor, anume tehnologia CRISPR-Cas9. Trebuie menționat faptul că prin CRISPR-Cas9 se înțelege secvență ADN găsită în organismele procariote – bacterii – și care funcționează, pentru acel organism, ca mecanism de apărare împotriva unor virusuri. Totuși, în 2012, cercetătoarele Emmanuelle Charpentier și Jennifer A. Doudna au reușit să utilizeze molecula drept „foarfecă genetică”, de modificare a genomului uman. Mai precis, se poate modifica orice segment de ADN uman, rapid și precis, aspect întrucâtva anticipat prin gradul de reglementare mondial care, în prezent, nu este deloc favorabil unor modificări ereditare.

Cât privește cercetarea științifică asupra embrionilor umani sau modificarea lor propriu-zisă, nivelul de reglementare juridică relevant cuprinde Convenția Europeană din 4 aprilie 1997, art. 18 cu titlul marginal „Cercetarea pe embrioni in vitro”, alin. (1) „Atunci când cercetarea pe embrioni in vitro este permisă de lege, aceasta va asigura o protecție adecvată a embrionului.” și alin. (2) „Este interzisă crearea de embrioni umani în scopuri de cercetare.” La nivelul Uniunii Europene este de menționat faptul că Directiva 98/44/CE a făcut obiectul unor întrebări preliminare⁹⁰, astfel încât s-a ajuns la definirea termenilor după cum urmează: „constituie un „embrion uman” orice ovul uman încă din stadiul fecundării, orice ovul uman nefecundat în care a fost implantat nucleul unei celule umane mature și orice ovul uman nefecundat care, prin partenogeneză, a fost stimulat să se dividă și să se dezvolte; revine instanței naționale competența de a determina, în lumina progreselor științei, dacă o

⁹⁰ C-34/10, 18 octombrie 2011, Curtea de Justiție Europeană, ECLI:EU:C:2011:669.

celulă stem obținută pornind de la un embrion uman în stadiul de blastocist constituie un „embrion uman” în sensul articolului 6 alineatul (2) litera (c) din Directiva 98/44.”

Cu toate acestea, în secolul posibilităților genetice, o dispoziție relativ determinată a normei juridice europene permite diverse interpretări, dintre care unele care impun cerințe cumulative care probează caracterul restrictiv al dezvoltării unor embrioni umani din celule stem⁹¹. Situația reclamă cu atât o reglementare favorabilă dezvoltării cercetării pe celulele stem care au abilitatea de a crea de la zero o formațiune precum un embrion, cu cât Universitatea din Michigan a reușit să creeze cu succes din aceste celule stem niște formațiuni numite „organoide”, similare embrionilor umani. Totuși, deși nu este clar stipulat dacă embrionii rămași în urma reproducerii asistate medical ar putea fi donați pentru cercetări științifice, acești embrioni, după ce sunt modificați genetic, nu vor mai putea fi implantați uterin. Acest lucru înseamnă că persoanele nu pot opta pentru un copil modificat genetic, chiar dacă embrionii rezultați din procedura inseminării artificiale *in vitro* pot fi testați genetic preimplantare, ajungându-se la o selecție a embrionilor sănătoși. Aceste reglementări sunt criticabile; o intervenție de modificare genetică a unui embrion uman s-ar dovedi mai mult decât benefică în diversele afecțiuni congenitale, iar provocările etice cu privire la selecția embrionilor în urma unui test genetic de preimplantare ar putea fi depășite.

În acest sens, o echipă internațională⁹² a reușit totuși să trateze o potențială boală genetică la nivelul unui embrion, cardiomiopatia, utilizând invenția CRISPR-Cas9⁹³. Cu toate acestea, experimentul susținut financiar de Universitatea din Portland nu s-ar fi putut bucura niciodată de îngăduință în ce privește demararea propriu-zisă a proiectului din partea guvernului american din moment ce Institutul Național de Sănătate nu investește în cercetările care implică embrioni umani, astfel încât echipa consideră optim

⁹¹ Astăzi, în România, statutul juridic al organoidului nu este reglementat, astfel încât este probabil ca cercetătorii să nu întreprindă astfel de activități științifice din cauza vidului legislativ. De altfel în sistemul de drept național nici statutul juridic al embrionului uman rezultat din reproducerea umană asistată medical nu este definit, ceea ce determină incertitudine în ce privește soarta surplusului de embrioni rezultați din reproducerea asexuată.

⁹² Hong Ma, Nuria Marti-Gutierrez, Sang-Wook Park, et al., Correction of a pathogenic gene mutation in human embryos în „*Nature*”, nr. 548, 2017, pp. 413-419, disponibil la: <https://doi.org/10.1038/nature23305>, data ultimei accesări: 7 martie 2022.

⁹³ Rob Stein, U.K. Lawmaker Allow Scientist To Attempt 'DNA Transplants', 2015; disponibil la <https://www.npr.org/2015/02/03/383578221/u-k-lawmakers-allow-scientists-to-attempt-dna-transplants>, data ultimei accesări: la 7 martie 2022.

dezvoltarea proiectului în Marea Britanie, acolo unde experimentele de acest fel sunt permise⁹⁴, deși nu fără a întâmpina critici.

În altă ordine de idei, o modificare genetică a embrionului poate determina o modificare genetică a descendenților aceluși embrion, astfel încât se remarcă faptul că această echipă de cercetători nu și-ar putea găsi refugiu nici în România, care interzice astfel de practici, acceptând atingerea adusă caracterelor genetice ale unei persoane numai în măsura în care aceste modificări vizează mai degrabă celulele somatice, nu pe cele germinale, reproductive, astfel ca acest mecanism să nu determine modificarea întregii sale descendențe, creând un potențial „vaccin” genetic care „nu este ușor de ignorat, chiar dacă la acest moment, față de reglementările existente, o astfel de dezvoltare extensivă a tehnologiei în discuție este ilegală.”⁹⁵

La aceste acțiuni care ar putea determina numeroase beneficii privind sănătatea umană s-a gândit și o echipă de cercetători din China, în anul 2018, care au și modificat genetic doi embrioni. Scopul acestei modificări genetice a fost acela de a crea imunitate împotriva virusului HIV prin ștergerea unei gene. Comunitatea științifică a blamat acțiunile lui He Jiankui din rațiuni etice. Totuși, genele umane se conectează între ele și au finalități diverse, aproape niciodată un scop singular, astfel că este posibil ca gemenele să fi fost cu adevărat îmbunătățite genetic, deoarece lipsa genei respective la om dezvoltă mai bine funcțiile cognitive, memoria⁹⁶.

Prin urmare, ingineria genetică și latura acesteia mai puțin acceptată de întreaga lume, eugenia, s-au contopit inerent, rezultând într-o posibilă salvagardare a persoanei, dar și în pericolul posibil de promovare a ideii de îmbunătățire nenaturală, ficțională a ființei. Afirmăm precaut și că ingineria genetică în sine are un scop nobil, într-adevăr, acela de a îmbunătăți nivelul de trai al oamenilor, dar determină îmbunătățirea evidentă a acestora – o imunitate în fața bolilor, crearea unui trup mai puternic, a unei descendențe redutabile.

Clonarea terapeutică și clonarea reproductivă⁹⁷

⁹⁴ Rob Stein, Scientists Precisely Edit DNA In Human Embryos To Fix A Disease Gene, 2017, disponibil la: <https://www.npr.org/sections/health-shots/2017/08/02/540975224/scientists-precisely-edit-dna-in-human-embryos-to-fix-a-disease-gene?t=1646399724909>, data ultimei accesări: 7 martie 2022.

⁹⁵ Veronica Dobozi, Vaccinul genetic – dileme etice, 2020, disponibil la: https://www.hotnews.ro/stiri-specialisti_stoica_si_asociatii-24428677-vaccinul-genetic-dileme-etice.htm, data ultimei accesări: 7 martie 2022.

⁹⁶ Antonio Regalado, China's CRISPR twins might have had their brains inadvertently enhanced, 2019, disponibil la <https://www.technologyreview.com/2019/02/21/137309/the-crispr-twins-had-their-brains-altered/>, data ultimei accesări: 10 martie 2022.

Clonarea în scop terapeutic pentru oameni a atras atenția sistemelor de drept moderne și, conform interesului superior al persoanei, a fost acceptată. Astăzi, Comisia Internațională de Bioetică este de acord cu clonarea terapeutică, crearea unui embrion prin transferul nuclear, astfel încât să se producă celule stem⁹⁸ embrionare conforme nevoilor, dar interzice clonarea reproductivă, anume implantarea embrionului creat prin transfer de nucleu.

Într-adevăr, există centre de recoltare a celulelor stem. Totuși, tocmai pentru că domeniul reproducerii umane asistate medical nu se bucură de o reglementare specială așa cum a fost promis, este împiedicată o evoluție a medicinei, deoarece există un potențial în clinicile de fertilizare prin embrionii pe care cuplul nu îi mai dorește și care vor fi abandonați. Însăși abandonul acestor embrioni prezintă o problemă etică pe care o ridicăm. Cadrul legal actual nu reglementează problema donării embrionilor rezultați în urma procedurilor *in vitro*, o donare în scop științific, de culegere a celulelor stem din formațiunea embrionară și, ulterior, distrugerea acesteia, așa încât este posibil ca o astfel de procedură să contravină art. 64 alin. (2) Cod Civil, drept care până și procedura reproducerii asistate cu terț donator este ocolită de doctorii specialiști din România care se tem de posibilitatea de a nu fi acuzați de trafic cu embrioni umani. Astfel, însăși clonarea în scop terapeutic rămâne un domeniu teoretic, nu neapărat practic în considerarea unei lipse de interes pentru normativizarea acestor relații sociale.

Față de o problemă identică, atragem atenția că, în România, statutul juridic al embrionilor rezultați în urma procedurilor asexuate nu este reglementat. Nu se știe dacă acesta este o persoană și are vocație succesorală, dreptul la viață, la integritate fizică și psihică, iar persoana care îl distruge sau îl exploatează pentru celulele stem pluripotente din acesta poate să fie trasă la răspundere pentru omor sau dacă este un bun, astfel încât distrugerea acestuia să atragă răspunderea civilă.

⁹⁷ National Academy of Sciences (US), National Academy of Engineering (US), Institute of Medicine (US) and National Research Council (US) Committee on Science, Engineering, and Public Policy, Scientific and Medical Aspects of Human Reproductive Cloning, în „National Academic Press (US)”, Washington (DC), 2002, articol disponibil la: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK223960/>, p. 6: „clonarea reproductivă umană este o tehnologie de reproducere asistată care va fi realizată cu scopul creării unei ființe umane (...) Spre deosebire de clonarea reproductivă, crearea unei de celule stem embrionare prin translat nuclear [clonarea terapeutică] nu implică implantarea sau preimplantarea embrionului sau a blastocitului în uter.”

⁹⁸ Celulele stem sunt celulele corpului uman care au aptitudinea de a evolua în țesuturi și organe.

Revenind totuși la posibilitatea clonării terapeutice, crearea unei formațiuni embrionare cu scop de cercetare nu este acceptată în România, așa cum a fost arătat deja. Această procedură clar reglementată ar depăși totuși neliniștea etică cu privire la embrionul uman văzut ca un mijloc de cercetare și exploatare. Crearea unei formațiuni de tipul embrionului – un organoid, nu un embrion propriu-zis – ar determina posibilitatea ca embrionii reali să nu mai fie exploatați, aspect pe care îl considerăm mai mult decât benefic conform principiului demnității ființei umane. Acum, singura problemă care se impune este dacă prin embrion uman și propriu-zis creat în proceduri *in vitro* se înțelege o persoană cu aptitudini generale și abstracte sau bun afectat de drepturi subiective și obligații interdependente.

Cât privește **problema clonării reproductive**, dincolo de problema etică evidentă, necesitatea acestei practici și statutul celor doi indivizi – donatorul și clona – constituie centrul analizei noastre, cu precădere din perspectivă juridică. În prezent, normele juridice interzic expres clonarea ființei umane. Astfel, în concordanță cu directivele europene și ale ONU, Codul Civil prevede la art. 63 alin. (2) faptul că „este interzisă orice intervenție având drept scop crearea unei ființe umane genetic identice unei alte ființe umane vii sau moarte”. *Ratio legis* a fost vizată protejarea omului de grave încălcări ale unor drepturi fundamentale, întrucât nevoia de a clona o ființă umană nu este una reală și nici derivată în scopul obținerii vreunui beneficiu pentru om, dat fiind faptul că aceasta nu reprezintă o metodă de protecție a sănătății, ori de ajutorare în situații medicale speciale, asemenea clonării terapeutice.

Se apreciază totuși că dreptul celui clonat la propria imagine, la identitate ar fi viciat [art. 58 alin. (1) C.civ], precum și cel al ființei apărute în urma copierii genetice, deoarece statutul său ar fi unul incert, în primul rând din lipsa reglementării juridice, dar mai ales din dificultatea stabilirii filiației acestuia. În ciuda aspectului fizic identic cu al donatorului său, procesul clonării este unul de reproducere asexuată, ceea ce ar rezulta în stabilirea unei legături de rudenie în linie dreaptă între donatorul de celulă, în calitatea sa de părinte, și noua ființă umană. Clona ar fi astfel copilul identic din punct de vedere genetic al donatorului. Dacă cel clonat nu ar fi considerat însă decât un simplu donator, fie omului nou creat nu i-ar putea fi stabilită o filiație, scenariu probabil dacă între cei doi indivizi nu există identitate decât în privința aspectului fizic, fie identitatea acestuia ar coincide cu cea a donatorului. În orice caz, ambele situații prezentate ar crea o fațetă periculoasă a ingineriei genetice, întrucât această formă de clonare nu este benefică nici societății, nici individului și, deși susținem că ingineria genetică trebuie să evolueze, precum și cadrul juridic trebuie să îi permită

acest lucru, este decisiv a se insista asupra limitelor pe care biotehnologia nu le poate depăși.

În cele din urmă, afirmarea unor practici inovatoare, de inginerie genetică, dovedește că realitatea secolului al XXI-lea poate oferi mai mult, constituind un real ajutor în domeniul medical. Totuși, până și în acest context îndrăzneț practicile de acest fel pot reprezenta un pericol etic justificat în raport cu interesul superior al ființei umane și cu drepturile greu cucerite ale acesteia.

Elementele comune ale ingineriei genetice cu eugenia creează o barieră foarte ușor de depășit, fațeta negativă a biotehnologiei, **eugenia**, fiind capabilă cu adevărat de acapararea scopurilor nobile ale ingineriei genetice în fața psihologiei umane perfecționiste; există, prin urmare, pericolul ca selecția umană și discriminarea să redevină idei călăuzitoare ale reglementării juridice. Prin intermediul reproducerii umane asistate și a testării de preimplantare, întemeierea unei familii poate deveni un scop subsidiar, viitorii părinți urmărind crearea unui copil cu trăsături genetice aparte, iar societatea însăși îmbunătățirea speciei, creându-se ulterior o nouă formă de discriminare, pe baza statutului „evoluat” din punct de vedere genetic al persoanelor. În plus, lipsa mijloacelor financiare necesare ajutorului individual genetic, nu îmbunătățirii genetice, constituie un obstacol în calea accesului egal la aceste servicii medicale. Pe de altă parte, mijloacele artificiale de reproducere umană sunt deosebit de utile cuplurilor și persoanelor infertile și reprezintă o metodă modernă de ocrotire a instituției familiei, asigurând inclusiv interesul general al statului.

Alte practici de inginerie genetică precum **editarea embrionilor** pot chiar minimiza selecția umană discriminatorie, rezolvându-se deci și o neliniște etică a testului de preimplantare, prin ajutorarea unui embrion de a deveni sănătos și implantarea sa ulterioară, aspect *de lege lata* imposibil. Dezavantajele sunt însă legate de cercetarea costisitoare și chiar insuficientă a acestui domeniu vast, precum și de infrastructura deficitară. Oportunismul uman este un alt neajuns al editării embrionare, existând posibilitatea unor promisiuni periculoase din partea medicilor, ba chiar a unor practici de îmbunătățire genetică în continuare neacceptate. În ceea ce privește modificarea anumitor predispoziții genetice, dar și crearea unui vaccin genetic, se remarcă atât avantaje, asemenea oferirii unei șanse la o viață normală sau asigurarea dreptului la sănătate, cât și limite. Pericolul implementării unor practici periculoase care să lezeze sănătatea umană este redus, dar nu inexistent. Practicarea unor astfel de intervenții cu respectarea riguroasă a unor principii etice și norme juridice poate rezolva însă probleme presante ale ființei umane, anume infertilitatea ori afecțiuni medicale grave.

Subiectul clonării reproductive prezintă oportunități și dezavantaje pentru specia umană; în contextul unei legislații coerente care să permită lucrul medical cu materialul natural conceput această temă devine superfluă. Totuși, clonarea terapeutică nu prezintă dezavantaje pentru ființa umană; compatibilitatea sporită a celulelor utilizate pentru transplant și ajutorul medical oferit unor persoane muribunde precoce dovedesc evoluția sistemului medical, evoluție pe care sistemul normativ românesc ar trebui să o ia în considerare în beneficiul general.

Concluzionând, realizată în limita unor reguli juridice și de morală bine definite, ingineria genetică poate fi o metodă de ajutorare a ființei umane, nu în sensul îmbunătățirii speciei ori creării unor indivizi evoluți din punct de vedere genetic, ci în beneficiu individual, pentru ocrotirea vieții și a dreptului la sănătate. Biotehnologia vine în apărarea omului, nu pentru că bolile sau deficiențele ar reprezenta un criteriu de diferențiere în materia drepturilor fundamentale sau a egalității de șanse, ci tocmai pentru că fiecare individ merită să dispună de aceste resurse pe care medicina le poate oferi și la care sistemul juridic este dator a-i facilita accesul.

Propuneri de lege ferenda

Propunerile *de lege ferenda* în domeniul ingineriei genetice sunt cu atât mai pertinente cu cât în România cadrul legal îngust determină o incertitudine evidentă în domeniul cercetărilor medicale. Astfel, cât privește **reproducerea umană asistată** necesitatea unei legi speciale este evidentă: trebuie reglementat expres reproducerea cu terț donator, consimțământul terțului, vârsta lui și testarea medicală obligatorie, întrucât dispozițiile Codului Civil sunt neîndestulătoare. Urmărind demersul juridic posibil, ar fi optim ca **statutul juridic al embrionilor rezultați în urma intervenției de inseminare artificială** să fie stabilit, chiar dacă subiectul este unul sensibil. Dacă rațiunea înclină spre catalogarea embrionilor drept persoane, atunci o posibilă donare a acestora în scopuri de cercetare pentru clonarea terapeutică ar fi imposibilă; de altfel, dacă embrionii *in vitro* devin bunuri, donarea acestora centrelor de extragere a celulelor stem embrionare pluripotente ar trebui, la fel, reglementată. Reproducerea umană asistată medical ar trebui să fie reglementată și **din punctul de vedere al donării embrionilor** către cuplul infertil din moment ce procedura rămâne vag abordată de Codul Civil, fapt ce determină majoritatea cuplurilor să apeleze la intervenții medicale străine sau să utilizeze material biologic străin. Totodată, odată cu stabilirea statutului juridic al embrionilor, **răspunderea juridică** ar trebui, la rândul ei, hotărâtă de legiuitor, răspunderea medicului și răspunderea părinților în condițiile abandonului embrionilor în clinica adjuvantă. Trebuie

stabilită și soarta embrionilor *in vitro* după desfacerea căsătoriei cuplului care alege procedura sau după separarea de fapt a acestora.

Pe de altă parte, **clonarea terapeutică** nu ar fi posibilă în lipsa materialului biologic manipulat în scop științific, anume al embrionului sau al ovulului. Donarea acestor tipuri de materiale biologice în scop științific nu a fost reglementată, drept care subiectul clonării terapeutice rămâne unul pur teoretic în România. Totodată, clonarea terapeutică ar trebui să aibă un scop declarat juridic de a ajuta la însănătoșirea persoanei, orice alt tip de intervenție nefiind acceptată. De altfel, și permisiunea creării unor organoide și demararea de cercetări științifice ar fi oportune sistemului medical. **Clonarea reproductivă nu** își are logica *de lege ferenda* în condițiile editării genetice a embrionilor suferinzi de maladii congenitale și al reproducerii asistate medical atât de riguros abordate prin lege *stricto sensu*.

În final, când vine vorba de **editarea embrionilor** procedura ar trebui acceptată, cu toate implicațiile genetice benefice asupra urmașilor aceluși embrion, vaccinul genetic, întrucât eradicarea unor disfuncții genetice nu poate fi decât în beneficiul superior al persoanelor. Această editare genetică a embrionilor trebuie făcută exclusiv din rațiuni medicale, nu din deziderate utopice de îmbunătățire a funcțiilor umane. Dacă acest grad de reglementare ar fi unul național, există încă riscul ca cetățenii români să recurgă la metode biotehnologice incompatibile cu valorile societății în țări care permit astfel de practici. Dacă însă solidaritatea europeană sau chiar globală ar realiza reglementarea uniformă în direcția păstrării eticii comune, scopul adevărat al editării embrionare ar fi atins, fără un pericol evident de ocolire a dreptului etatic. De altfel, dreptul intern românesc ar trebui îmbunătățit în fața izvoarelor reale, cu atât mai mult cu cât domeniul ingineriei genetice, tratat sub lupa bioeticii, promite beneficii multiple. Bineînțeles că, înainte de o discuție serioasă cu privire la biotehnologie, domeniul sanitar ar trebui prioritizat, infrastructura medicală ar trebui creată, eventual consolidată, iar investițiile într-un real avantaj al tehnologiei ar trebui asigurate, investiții care ar putea diminua cu mult presiunea financiară a celor care își exercită drepturi fundamentale – dreptul la sănătate și dreptul la familie –, din moment ce problema costurilor de aplicare propriu-zisă a dreptului schimbat s-ar putea dovedi covârșitoare.

Bibliografie

Antonio Regalado, China's CRISPR twins might have had their brains inadvertently enhanced, 2019, disponibil la:

<https://www.technologyreview.com/2019/02/21/137309/the-crispr-twins-had-their-brains-altered/>, data ultimei accesări: 10 martie 2022

Codul Civil, Legea nr. 287/2009, M.Of. nr. 505 din 15 iulie 2011

Codul Penal, Legea nr. 286/2009, M. Of. nr. 510 din 24 iulie 2009

C-34/10, 18 octombrie 2011, Curtea de Justiție Europeană, ECLI:EU:C:2011:669

Decizia CCR nr. 418/2005, M. Of. nr. 664 din 26 iulie 2005

Declarația universală privind bioetica și drepturile omului, UNESCO, 2005

Declarația universală privind genomul uman, UNESCO, 1998

Directiva europeană 98/44/CE din 6 iulie 1998

Elizabeth Hopper, An introduction to the Flynn Effect, 2018, disponibil la:

<https://www.thoughtco.com/an-introduction-to-the-flynn-effect-4159830>, data ultimei accesări: 10 martie 2022

Hong Ma, Nuria Marti-Gutierrez, Sang-Wook Park, et al., Correction of a pathogenic gene mutation in human embryos în „Nature”, nr. 548, 2017,

pp. 413-419, dispoibil la: <https://doi.org/10.1038/nature23305>, data ultimei accesări: 7 martie 2022

Hotărârea 324/2022 pentru aprobarea Contractului de finanțare dintre Guvernul României și Fondul European de Investiții, M. Of. nr. 241 din 11 martie 2022;

Legea nr. 95/2006 privind reforma din domeniul sănătății, republicată, M.Of. nr. 652 din 28 august 2015

Legea nr. 17/2001, ratificare a Convenției europene pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane față de aplicațiile biologiei și medicinei, Convenția privind drepturile omului și biomedicina, semnată la Oviedo la 4 aprilie 1997, și Protocolul adițional, M. Of. Nr. 103 din 28 februarie 2001

Mor Hanany, Carlo Rivolta, Dror Sharon, Worldwide carrier frequency and genetic prevalence of autosomal recessive inherited retinal diseases în „Proceedings of the National Academy of Sciences”, Vol. 117, No. 5, 2020, pp. 2710-2716, disponibil la: <https://www.pnas.org/doi/abs/10.1073/pnas.1913179117>, data ultimei accesări: 4 martie 2022

National Academy of Sciences (US), National Academy of Engineering (US), Institute of Medicine (US) and National Research Council (US) Committee on Science, Engineering, and Public Policy, Scientific and Medical Aspects of Human Reproductive Cloning, în „National Academic Press (US)”, Washington (DC), 2002, articol disponibil la:

[https://www.ncbi.nlm.nih.gov/
books/NBK223960/](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK223960/)

Nicolae Sfetcu, *Eugenia: Trecut, prezent, viitor*, Editura MultiMedia Publishing, 2018

Rob Stein, Scientists Precisely Edit DNA In Human Embryos To Fix A Disease Gene, 2017, disponibil la: [https://www.npr.org/sections/health-shots/2017/](https://www.npr.org/sections/health-shots/2017/08/02/540975224/scientists-precisely-edit-dna-in-human-embryos-to-fix-a-disease-gene?t=1646399724909)

[08/02/540975224/scientists-precisely-edit-dna-in-human-embryos-to-fix-a-disease-gene?t=1646399724909](https://www.npr.org/sections/health-shots/2017/08/02/540975224/scientists-precisely-edit-dna-in-human-embryos-to-fix-a-disease-gene?t=1646399724909), data ultimei accesări: 2022

Rob Stein, U.K. Lawmaker Allow Scientist To Attempt 'DNA Transplants', 2015; disponibil la: <https://www.npr.org/2015/02/03/383578221/u-k-lawmakers-allow-scientists-to-attempt-dna-transplants> data ultimei accesări: 7 martie 2022

Veronica Dobozi, Vaccinul genetic – dileme etice, 2020, dispoibil la: https://www.hotnews.ro/stiri-specialisti_stoica_si_asociatii-24428677-vaccinul-genetic-dileme-etice.htm , data ultimei accesări: 7 martie 2022

[https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?](https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?end=2019&start=1960&view=chart)

[end=2019&start=1960&view=chart](https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?end=2019&start=1960&view=chart) data ultimei accesări: 4 martie 2022